

331.101(043.3)

A15

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус
таълим вазирлиги
Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети**

**Кўлёзма ҳуқуқида
УДК 330 338(575.1)**

Абулкасимов Хасан Пирназарович

**ШАКЛЛАНАЁТГАН БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИДА
ИНСОН ОМИЛИ ВА УНИ ФАОЛЛАШТИРИШ
ЙЎЛЛАРИ**

08.00.01-«Иқтисодий назария» ихтисослиги

**Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини
олиш учун ёзилган диссертация**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

Тошкент-2005

ташқил қилиш лозим, инсон, оила қандай шароитда тинч ва бахтли яшаши мумкин, деган масалалар атрофида фикр юритади, керак бўлса, қонуний йўллар билан ўз мақсадларига эришишга интилади»¹.

Инсонлар ва аҳоли турли ижтимоий тоифаларининг ҳаётини яхшилаш, уларнинг мақсаду манфаатларини ва интилишларини рўёбга чиқариш учун жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этиш, унинг иқтисодий, сиёсий мустақиллигини мустаҳкамлаш лозим бўлади. Бу борада Юртбошимиз: «Шу маънода, мустақилликни мустаҳкамлаш, жамиятни демократлаштириш ва янгилаш биз учун ҳамиша биринчи даражали устувор мақсад ва вазифа бўлиб қолаверади. Фақат мана шу асосда, мана шу негизда мамлакатдаги камбағаллик ва қолоқлик муаммоларини ҳал этиш мумкин ва зарур. Инкор этиб бўлмайдиган ушбу ҳақиқат шу муқаддас заминимизда яшайдиган ҳар бир инсоннинг қон-қонига, вужудига сингиб кетишини истардим»², - дея таъкидлаган эдилар.

Шу билан бирга, иқтисодий ислохотларни амалга ошириш кўп жиҳатдан инсонларга, ҳар бир фуқаро ва халқнинг меҳнат фаолиятига боғлиқдир. Демак, жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этиш жараёнлари билан аҳоли фаровонлигини янада яхшилаш, инсонларнинг иқтисодий фаолигини ошириш ўзаро узвий боғлиқдир. Шу сабабли, инсон омилининг мамлакатнинг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишини ва ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминлашдаги ролини ошириш ҳамда фаоллаштириш муаммоларини тадқиқ этиш илмий-амалий жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади. Бу эса, инсон омили мазмувини янгича талқин этиш, унинг шаклланиши, амал қилиши масалаларини фаоллаштиришнинг ижтимоий-иқтисодий асосларини ва устувор йўналишларини ўрганишга қаратилган ушбу тадқиқот мавзунинг долзарблигидан далолат беради.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Инсон ва унинг меҳнатининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги роли, аҳамияти Шарқнинг буюк олим ва мутафаккирлари, шу жумладан, Абу Носир Фаробий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Юсуф Хос Ҳожиб, Низом ал мулк, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур ва бошқаларнинг асарларида ўз ифодасини топган³. Ижтимоий ишлаб чиқаришда инсон омилининг амал қилиши билан боғлиқ кўплаб назарий ва методологик жиҳатлари - тақрор ишлаб чиқариш, капитал жамғариш ва иқтисодий ўсишга тадбиқан турли иқтисодий мактаблар вакиллари, шу жумладан:

¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. - Т.: Ўзбекистон, 2005. - 12-13-б.

² Ўша ерда 36-б.

³ Қаранг: Всемирная история экономической мысли. В 6 т. Т.1./ МГУ им. М.В. Ломоносова; Гл. ред. кол.: В.Н. Черковец и др. -М.:Мысль, 1987. -С.320-329.

А.Смит, Д.Рикардо, Ж.Б.Сей, Ж.М.Кейнс, Г.Саймсон, Ф.Хайек, П.Хейне, О.Уильмсон ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган¹.

МДХ мамлакатларида инсон омилининг бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги айрим жиҳатлари А.И.Ильин, Н.И.Критский, И.Н.Мысляева, Д.В.Валовой, А.Орлов ва бошқалар томонидан ўрганилган².

Ўзбекистонда инсон омили амал қилишининг умумий назарий асосларини ўқув қўлланмаси доирасидаги тавсифларини Қ.Х.Абдурахмонов, Р.А.Алимов, Т.Т.Жўраев, Д.Тожибоева, М.Ш.Шарифхўжаев, Т.А.Шарифулина, Ш.Ш.Шодмонов, А.Ў.Ўлмасов ва бошқалар баён этганлар³. Ушбу омилнинг меҳнат салоҳияти сифатида намоён бўлиши ва уни бошқариш масалалари А.А.Абдуганиев, Д.Н.Рахимова, З.Толаметовалар томонидан ўрганилган⁴.

Инсон омилининг амал қилиши мотивациясини шакллантиришнинг айрим жиҳатлари, шу жумладан, даромадларнинг, ижтимоий фондларнинг шаклланиши ва уларнинг кишилар қобилияти ҳамда фаолият натижаларига қўра, табақаланиши нуқтаи-назаридан С.Л.Алибекова, А.В.Ваҳобов, А.Набиев, Р.Р.Ҳасанов, Ш.Қ.Юлдашев ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган⁵.

Инсон омилининг ишлаб чиқаришда амал қилишининг муҳим жиҳати бўлган аҳолининг иш билан бандлиги масалалари эса,

¹ Қаранг: Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. –М.: Соц Эгиз, 1962; Сей Ж.Б. Трактат политической экономии. –М.: Мысль, 1985; Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Пер с англ. –М.: Иностранная литература, 1948; Саймсон Г. Рациональность как процесс и продукт мышления. –М. THESIS, 1993; Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. –М.: Дело ЛТД, 1992; Уильмсон О. Экономические институты капитализма. –СПб: Левиздат, 1996; Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики –М.: Дело ЛТД, 1997; Хейне П. Экономический образ мышления. Пер с англ. –М.: изд-во «Новати» при участии "Catalhexy", 1991 ва бошқалар.

² Қаранг: Ильин А.И. Личный фактор общественного производства и проблемы его активизации. –Л.: Ленингр. ун-та, 1991; Критский М.М. Человеческий капитал. –Л.: Ленингр. ун-та, 1991; Мысляева И.Н. Человеческий фактор: политэкономический аспект. –М.: Экономика, 1989; Политэкономия (история экономических учений, экономическая теория, мировая экономика); Учебник для вузов. /Под ред. В.Д. Валового. –М. ЗАО «Бизнес-школа», «Интел-ситиз», 2000; Орлов А. Развитие зависит от человеческого фактора. // Экономист, 2002, №12 ва бошқалар.

³ Қаранг: Абдурахмонов Қ.Х., Шарифулина Т.А. Экономика и социология труда. Учебное пособие. –М.: изд РЭА им. Г.В.Плеханова, 2002; Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. –Т.:Меҳнат, 1995; Шодмонов Ш., Алимов Р., Жўраев Т. Иқтисодиёт назарияси. –Т.: Молия, 2002; Тожибоева Д. Иқтисодиёт назарияси. Биринчи китоб. –Т.:Меҳнат, 2002; Тожибоева Д. Иқтисодиёт назарияси. Иккинчи китоб. –Т.:Шарқ, 2003 ва бошқалар.

⁴ Қаранг: Абдуганиев А., Толаметова З. Ўзбекистоннинг меҳнат салоҳияти. –Т.:Меҳнат, 1998; Рахимова Д.Н. Управление процессами развития и использования трудового потенциала Узбекистана в условиях осуществления радикальных рыночных реформ. –Т.: ТашТТУ, 2000 ва бошқалар.

⁵ Қаранг: Алибекова С.Л. Формирование и факторы роста уровня жизни населения Узбекистана. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. –Т., 2003; Ваҳобов А.В. Бозор муносабатлари тизимидаги ижтимоий фондлар. –Т.:Шарқ, 2003; Набиев А. Ўзбекистонда меҳнат мотивацияси шаклланиши. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси, 2001. 11-12-сон; Ҳасанов Р. Бозор даромадлари: моҳияти, таркибий тузилиши ва табақаланиши. –Т.:Тошкент молия ин-ти, 2004; Юлдашев Ш.К. Заробная плата в системе материального стимулирования труда в условиях формирования рыночных отношений (на примере Республики Узбекистан). Автореферат дисс. на соиск уч. степени к.э.н. –Т., 2004 ва бошқалар.

А.А.Абдуганиев, Л.П.Максакова, М.Мирзакаримова, Б.А.Тогаев, З.Р.Худойбердиев ва бошқалар томонидан урганилган¹. Инсон омиллигининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишидаги ўрни ва аҳамияти, унинг шаклланишида кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш масалалари С.С.Фуломов томонидан тадқиқ этилган².

Шу билан бирга, иқтисодий адабиётларда бозор иқтисодиётига ўтиш даврида инсон омилли амал қилишининг юқорида кўрсатиб ўтилган жиҳатлари бир-бири билан узвий боғлиқликда комплекс тарзда, тизимли шаклда урганилмаяпти. Шу боисдан, унинг мазмунини ўтиш даврига тадбиқан очиб беришда шаклланиши ва амал қилиши, иқтисодиёт ривожланишидаги ролини фаоллаштиришнинг ижтимоий-иқтисодий йўналишларини яхлит ўзаро боғлиқликда, кенг қамровли тадқиқ этиш зарурати туғилди. Бу эса, ушбу тадқиқот иши мавзусининг долзарблигини белгилаб берди.

Диссертациянинг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Тадқиқот иши Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси ва Ўзбекистон Миллий университетининг илмий-тадқиқот ишлари режаларига асосан бажарилди. Шунингдек, мазкур ишда айрим йўналишлар, бўлимлар ва масалалар Ўзбекистон Республикаси Фан ва техника давлат қўмитасининг 1997-1999 йилларда бажарилган 9.Ф.9.6-рақамли «Бозор муносабатларига ўтиш шароитида иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш механизмини такомиллаштириш» ва 2000-2002 йилларда бажарилган 8.6-рақамли «Бозор муносабатларига ўтиш шароитида инсон омилларининг иқтисодиётдаги ролини ўстириш муаммолари» мавзуларидаги грантларига (маълумотнома: 07/1-1155, 2004 йил 31.12) ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни мувофиқлаштирувчи марказнинг 2003-2005 йилларга мўлжалланган 2.21-рақамли «Давлатнинг даромадлар сиёсати ва аҳоли турмуш даражасини ошириш муаммоси» ва 5.46-рақамли «Бошқарув кадрлари тайёрлаш тизими» мавзусидаги грантларига (маълумотнома: 07/1-83, 2005 йил 13 январ) мувофиқ келади.

Тадқиқот мақсади ишлаб чиқаришнинг инсон омиллини шаклланиши, амал қилиши ва ижтимоий-иқтисодий ривожланиши таъминлашдаги ўрнини илмий-назарий жиҳатдан тадқиқ этиш ва

¹ Қараңг: Абдуганиев А., Мирзакаримова М. Ўтиш даври иқтисодиётда меҳнат бозори. – Т.: Меҳнат, 1999; Максакова Л.П. Миграция и рынок труда в странах Средней Азии. – Т.: Брейд-Стайл, 2002; Тогаев Б.Э. Ялти ишчи кучи, унинг таркиби ва бандлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т., 2004; Худойбердиев З.Р. Бандлик (иқтисодий ва сиёсий талқин). – Наманган: «Наманган», 2003 ва бошқалар.

² Фуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. – Т.: Шарқ, 2002; Куч билим ва тафаккурда. – Т.: УАЖБНТ Маркази, 2002.

уни фаоллаштиришга қаратилган амалий таклифларни ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот вазифалари илмий ишнинг мақсадидан келиб чиққан ҳолда қуйидагилардан иборат қилиб белгиланди:

- умумижтимоий категория сифатида инсон омилининг иқтисодий мазмуни ва ижтимоий-иқтисодий шакллари очиқ бериш;

- бозор иқтисодиёти шароитида инсоннинг иқтисодий хулқи тўғрисидаги назарий қарашларни ўрганиш ва унинг иқтисодий фаолияти хусусиятларини аниқлаш;

- инсон омилининг шаклланиши ва ҳаракат босқичларини, ишчиларнинг ишлаб чиқариш воситалари билан боғлиқ бўлган уйғунлигининг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш;

- муқобил бандлик назарияларини ўрганиш асосида аҳолининг иш билан бандлиги ва ишсизлик муаммоларини таҳлил этиш;

- Ўзбекистонда аҳолининг иш билан бандлиги ҳолати, тенденцияларини ва муаммоларини ўрганиш;

- инсон омилининг миллий иқтисодиёт ривожланишига, ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсирини таҳлил қилиш асосида ишчиларнинг меҳнат ва ижодий фаоллигига тўсқинлик қилувчи сабабларни аниқлаш;

- иқтисодиётни давлат тасарруфидан чиқариш орқали инсон омилини фаоллаштиришнинг бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги жиҳатларини, шарт-шароитлари яратилишини асослаш;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодиётни ривожлантиришдаги ўрнини таҳлил қилиш ва уни рағбатлантиришни фаоллаштиришга қаратилган амалий таклифларни ишлаб чиқиш;

- меҳнатта лаёқатли аҳолининг иш билан самарали бандлигини таъминлаш йўлларини аниқлаш;

- кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини такомиллаштириш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқиш;

- инсон омилини фаоллаштириш мотивациясини кучайтириш мақсадида аҳоли даромадлари, шу жумладан, иш ҳақининг рағбатлантирувчилик ролини ошириш бўйича амалий таклифлар ишлаб чиқиш.

Илмий янгилиги бозор иқтисодиётига ўтиш даврида ишлаб чиқаришда инсон омилининг иқтисодий мазмуни, намён бўлишининг ижтимоий-иқтисодий шакллари аниқланганлигида, унинг шаклланиши, амал қилиши ва уни фаоллаштиришнинг устувор йўналишларини асослаш ва тегишли амалий таклифларнинг ишлаб чиқилганлигида ўз ифодасини топган.

Тадқиқот жараёнида эришилган илмий янгиликлар явада аниқроқ шаклда қуйидагиларда намён бўлади:

- бозор иқтисодиётига ўтиш даврида умумижимой категория сифатида инсон омилининг иқтисодий мазмуни аниқланган ва унинг ижтимоий-иқтисодий шакллари асосланган;

- бозор иқтисодиётида инсон хатти-ҳаракати тўғрисидаги назарий қараш ва тамойилларни ўрганиш асосида ўтиш даврида инсон иқтисодий фаолиятининг умумий жиҳатлари ва хусусиятлари очиқ берилган;

- инсон омилини ташкил этувчи компонентлар асосланган ва уларнинг инсоннинг ақлий-жисмоний қобилиятлари, меҳнатининг мазмуни ва характери, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий муносабатлари нуқтаи-назаридан таснифланиши ишлаб чиқилган;

- инсон омилининг шаклланиши, амал қилиши босқичлари таҳлил қилиниб, унинг мантиқий таркибий чизмаси таклиф этилган ҳамда ушбу омил ҳаракати босқичларида аҳоли, меҳнат ресурси, меҳнат салоҳияти, ишчи кучи ва тадбиркорлик қобилияти, меҳнат фаоллиги шаклларида намоён бўлиши асосланган; меҳнат, шу жумладан, ижодий фаолликнинг шаклланиши нуқтаи-назаридан инсон омили компонентлари турқумланган;

- ишчиларнинг ишлаб чиқариш воситалари билан уйғунлиги ва ўзаро боғлиқликда амал қилишининг ижтимоий-иқтисодий, ташкилий, техника-иқтисодий жиҳатлари ва усуллари аниқланган ҳамда унинг оқибатида, вужудга келаётган ижтимоий-меҳнат муносабатларидаги ўзгаришлар, яъни иш берувчи билан ишчилар ўртасидаги патерналистик меҳнат муносабатларидан ижтимоий шерикчилик муносабатларига ўтиш жараёнлари ва йўллари асосланган;

- меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлиги ва ишсизлик тушунчаларига мустақил муаллифлик муносабати ишлаб чиқилган ва уларнинг шакллари мантиқий-таркибий таснифланиши таклиф этилган;

- Ўзбекистонда меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлигининг ўтиш даври иқтисодиётига хос хусусиятлари ва тенденциялари аниқланган ва МДХ мамлакатларидаги тенденцияларга қиёсан таҳлил этилган;

- иқтисодиёт тармоқларида аҳолининг иш билан бандлигининг даромадлилик коэффиценти динамикаси аниқланиб, МДХ мамлакатларидаги ўзгаришларга қиёсан таҳлил қилинди;

- ишсизликнинг вужудга келиши сабаблари, иш билан банд бўлмаган аҳолининг ижтимоий таркиби, иш изловчиларнинг ижтимоий-демографик таркиби ўрганилган;

- инсон омилининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишига, хусусан, унинг иқтисодий самарадорлигига, меҳнат унумдорлигига таъсири тадқиқ этилган. Ижтимоий сўров ўтказиш орқали ишловчиларнинг меҳнат фаоллигига ва унумдорлигига таъсир этувчи омиллар аниқланган;

- инсон омили компонентларининг мустақил амал қилувчи ижтимоий-иқтисодий омиллар сифатида меҳнат унумдорлигига таъсирини аниқлаш методикаси таклиф этилган;

- иқтисодиётни давлат тасарруфидан чиқариш асосида инсон омилини фаоллаштиришнинг ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлари ва асосий йўналишлари концептуал нуқтаи-назардан асосланган ҳамда ишчиларнинг меҳнатга бўлган муносабатларидаги ўзгаришларни жадаллаштириш юзасидан амалий таклифлар ишлаб чиқилган;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг инсон омили амал қилиши ва фаоллашувининг муҳим шакли сифатида иқтисодиётни ривожлантиришдаги ролининг ўсиб бориши таҳлил этилиб, уни қўллаб-қувватлаш бўйича таклифлар берилган;

- аҳолининг иш билан бандлигида инсоний кадриятларга йўналтирилган моделини шакллантиришнинг ижтимоий-иқтисодий шароитларини вужудга келтириш ҳамда иқтисодиётни таркибий ўзгартириш, меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлигини ва ишчи кучи бозорини давлат томонидан тартибга солиш йўллари асосланган;

- Ўзбекистон Республикасида кадрлар тайёрлаш Миллий дастурига асосан, кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш бўйича амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган;

- аҳоли даромадлари, шу жумладан, иш ҳақининг инсон омили фаоллигини рағбатлантирувчилик ролини кучайтиришнинг асосий йўналишлари бўйича таклифлар берилган.

Тадқиқот натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти. Илмий изланиш жараёнида ишлаб чиқилган фикр-мулоҳазалардан келгусида мазкур мавзуда махсус, чуқур амалга ошириладиган илмий тадқиқот ишларида фойдаланиш мумкин. Тадқиқот натижаларидан, унда ишлаб чиқилган таклифлардан иқтисодиётни, шу жумладан, мулкни давлат тасарруфидан чиқаришни янада чуқурлаштириш, меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан бандлигини ошириш ва ишчи кучи бозорини тартибга солиш, кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш, иш ҳақи тизимини такомиллаштиришда Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодиёт, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, Олий ва ўрта махсус таълим вазирликларида фойдаланиш мумкин. Тадқиқот иши материалларидан олий ўқув юртлари талабалари учун «Иқтисодиёт назарияси» ва «Макроиқтисодиёт» фавларини ўқитиш жараёнларида фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Тадқиқот натижалари ва ундаги таклифлар Ўзбекистон қаттиқ қоричмалар ва ўтга чидамли металллар комбинатида (маълумотнома 15 с/4-179, 7 май 1994 й; маълумотнома хб/833, 1996й. 14 июн); «Меҳр-мурувват йили» давлат дастурини тузишда; ЎЗР. Олий ва ўрта махсус таълим

вазирлигида Иқтисодиёт назариясини ўқитиш концепциясини ишлаб чиқишда (маълумотнома № 89-02-318, 1997 й. 19 май); Ўздавлатмулк қўмитасида (маълумотнома № 03/23-41, 2005 йил 15 феврал); ЎзР Иқтисодиёт (маълумотнома № 5-1-10/6, 2005 йил 28 март), Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш (маълумотнома № 02/ 1336, 2005 йил 31 март) вазирликларида фойдаланилган. Шуниингдек, тадқиқот натижаларидан ЎЗМУ (ТошДУ), ЎзР Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясида тегишли иқтисодий фаълар дастурларини ишлаб чиқишда ва уларни ўқитишда фойдаланилган. Тадқиқот ишлари материалларидан «Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш ва иқтисодиётни эркинлаштириш йўллари» мавзусида электрон масофавий ўқитиш таълим курси (2002 й.) ва «Иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш: муаммо ва ечимлар» мавзусида электрон мультимедиа курсини (2003 й.) яратишда фойдаланилган, (маълумотнома 03/1070-сонли 2004 йил 1 декабр) ва улар реализация қилинган, (маълумотнома № 05/122, 2005 йил 27 январ).

Ишнинг синовдан ўтиши. Диссертация ишнинг асосий натижалари ва хулосалари 15 дан ортиқ республика ва халқаро илмий-амалий конференция ва семинарларда, хусусан, 1997-2002 йилларда Умумжаҳон банки институти билан биргаликда ўтказилган ижтимоий соҳани ривожлантиришга ва ислоҳ қилишга бағишланган семинарларда, 2000-2004 йилларда ўтказилган XIII-XVII «Международные Плехановские чтения» халқаро конференцияларида, 2001-2005 йилларда ўтказилган Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси ўринбосарлари, вилоятлар ҳоким ўринбосарлари ва туман ҳокимлари иштирокидаги семинар-мунозараларда баён этилган.

Диссертация Фарғона давлат университети, Тошкент молия институти, Тошкент давлат иқтисодиёт университети ва Ўзбекистон Миллий университети Иқтисодиёт факультети илмий муаммовий семинарларида муҳокамадан ўтган ва ҳимояга тавсия қилинган.

Натижаларнинг нашр қилинганлиги. Илмий ишнинг асосий натижалари 67 номда, 90 б.т.дан ортиқ ҳажмдаги нашр қилинган ишларда, шу жумладан, 15 та монография, китоб ва рисоаларда, 25 та журнал мақолаларида ўз ифодасини топган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, беш боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Илмий иш 11 та чизма, 45 та жадвал, 13 та расм (диаграмма) ва 21 та иловани ўзида мужассамлаштирган.

2. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Ҳозирги замон миллий ва хорижий иқтисодий адабиётларда ер, капитал, меҳнат, тадбиркорлик қобилияти иқтисодий ресурс ёки ишлаб чиқариш омиллари сифатида ўрганилмоқда. Диссертацияда

ушбу омиллardan ер ва капитал моддий-ашёвий, меҳнат ва кишиларнинг тадбиркорлик қобилияти инсон омиллари гуруҳини ташкил этиши кўрсатилган. Бундай қарашга иқтисодчи олимларнинг билдирган фикр-мулоҳазалари асос қилиб олинган. Масалан, К.Р.Макконнелл ва С.Л.Брюлар ҳам, иқтисодий ресурсларни моддий ва киши ресурслари гуруҳларига бўлишади. Моддий ресурсларга ер ва капитал, киши ресурсларига меҳнат ресурси ва тадбиркорлик қобилияти киритилган¹. Ўзбек олимлари М.Ш.Шарифхўжаев ва А.А.Ўлмасовлар ер, капитал ресурсларини моддий-ашёвий, меҳнат ва тадбиркорлик қобилиятини шахсий-инсоний омиллар гуруҳларига ажратилган². Ишда ҳозирги иқтисодий адабиётларда ресурс, ишлаб чиқариш омили сифатида қўлланилаётган меҳнат ва меҳнат ресурси тушунчаларининг бир-бирларидан фарқлиниши кўрсатиб берилган. Бизнингча, меҳнат инсон ва табиат ўртасида содир бўладиган жараён бўлиб, унда инсон табиатга меҳнат воситалари билан таъсир этади ва ундаги нарсаларни ўз истеъмолига мослаштиришга, ўз эҳтиёжларини қондириш мақсадида неъматлар ишлаб чиқаришга қаратилган онгли, мақсадли фаолият кўрсатади. Меҳнат ресурси эса, иқтисодий категория сифатида ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш шароитларига мувофиқ жисмовий, интеллектуал ва тадбиркорлик қобилиятига эга бўлган аҳоли гуруҳи юзасидан бўладиган иқтисодий муносабатларни ифодалайди. Статистик кўрсаткич сифатида ушбу тушунчага меҳнатга лаёқатли аҳолини ва иқтисодиётда банд бўлган давлат томонидан белгиланган меҳнатга лаёқатли ёшдан кичик ва катта ёшдаги кишилар киради. Чет эл адабиётларида меҳнат ресурслари тушунчасининг синоними сифатида «киши ресурслари» ва «ишчи кучи» тушунчалари қўлланилади.

Бизнингча, ресурс тушунчаси ишлаб чиқариш имкониятини ташкил этиб, бевосита унга жалб қилинганда омилга айланади. Ишлаб чиқаришга тортилмай, фойдаланилмай қолган иқтисодий ресурс резерв ёки захирага айланади. Шундан келиб чиқиб, меҳнат ресурслари ва тадбиркорлик қобилияти ишлаб чиқаришнинг шахс, инсон имкониятини ифодалайди ва унга тортилгандагина омилга айланади. Ишда инсон омили умумижтимоий тараққиёт нуқтаи-назаридан жамиятнинг барча аъзоларига тааллуқли бўлиб, унинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий ва ижтимоий тараққиётга таъсир этувчи умумижтимоий омил эканлиги далилланган. Иқтисодиёт соҳасида эса, инсон омили ишчи кучига ва тадбиркорлик қобилиятига эга бўлган, шахс сифатида шаклланган бўлиб, иш билан банд бўлган аҳолига нисбатан қўлланилиши мазкур тадқиқот ишида асосланган. Бизнингча, иқтисодиётда категория

¹ Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политики. В 2 т.: пер с англ 11-изд. Т. 1. – М.: Республика, 1992 – С.37.

² Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси Т.: Меҳнат, 1995. 36-бет; Ўлмасов А. Иқтисодиёт асослари. Уқув қўлланма-Т.: Меҳнат, 1997 10-6.

сифатида инсон омили тушунчаси кишилар ўртасида ишчи кучи ва тадбиркорлик қобилиятларидан ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнларида фойдаланиш ва уларни такрор ишлаб чиқариш юзасидан бўладиган ижтимоий-иқтисодий муносабатларни ифодалайди.

Тадқиқот ишида ишловчи одам ишлаб чиқаришнинг инсон омили сифатида иқтисодий одамни ифодалаши кўрсатиб берилган. Инсоннинг бозор иқтисодиёти шароитидаги хатти-ҳаракати тўғрисидаги турли назариялар таҳлил қилинган. Инглиз мумтоз сиёсий иқтисод асосчиларидан бўлган Адам Смитнинг «иқтисодий одам» концепциясига кўра, у ўзининг шахсий манфаатини кўзлаб, аҳволини яхшилашга муттасил интилади, фақатгина «кўзга кўринмас кўл», яъни эркин рақобат, бозор қонунларигина турли эгоистик мақсадларни кўзлаб фаолият юритувчи кишиларни тартибга солинган тизимга бирлаштиради¹. Ж.Бентамнинг инсон табиати тамойилига кўра, инсон ҳаракати универсаллиги, гедонизмга мойиллиги, яъни барча меҳнат мотивларининг фаровонликка эришишга йўналтирилганлиги, кишининг ҳисобли рационализмга, режалаштириш қобилиятига эгаллиги асосланган².

Маржиналистлар «оптимизатор инсон» концепциясини яратиб, инсоннинг кўпроқ наф ёки фойда олишга ва камроқ харажат қилиш, қийинчиликларни камайтириш учун мақсадларни амалга ошириш воситалари билан таққослаш ҳамда уларнинг оптимал вариантини танлаш қобилиятига эгаллиги ва ташқи шароитларга мослашувчанлигини асослайдилар³. Д.Норт, П.Хейне, Г.Саймсон, О.Уильмсонлар инсоннинг рационал фаолият юритиши унинг рақобат курашида голиб бўлишига замин яратишини асослайдилар⁴. Уларнинг қарашларига биноан, инсоннинг хатти-ҳаракати мураккаб бўлиб, шахсий нафдликини максималлаштириш, моддий неъмат ва пул даромадлари олишга интилиш билан чекланмайди. Ушбу мақсад ва интилишлар билан бир қаторда психологик тавсифдаги хусусиятлар, одат, анъанага риоя қилиш, диний, маънавий хусусиятлар, жамоатчиликда юксак обрўга ва мавқега эга бўлиш каби рағбатлар инсоннинг хатти-ҳаракатига, танловига таъсир кўрсатади⁵.

XX асрнинг ўрталаридан бошлаб, ривожланган мамлакатларда ишлаб чиқаришда инсон омилидан кенг фойдаланишга қаратилган

¹ Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкзис.1962.– С.330-335.

² Экономическая теория: Учебник для студентов высших учеб. завед. //Колл. авт.

К.Х.Абдурахманов и др. / -Т.: Шарк, 1999. – С.163-164.

³ Уша ерда.

⁴ Қаранг: Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. - М.: Дело ЛТД, 1997. С.37; Хейне П. Экономический образ мышления Пер с англ. М.: Изд. Новати, 1991. С.444; Саймсон Т. Рациональность как процесс и продукт мышления. М.: THESIS, 1993. Т.1. Вып 3. С.17; Уильмсон О. Экономические институты капитализма.– СПб: Левиздат, 1996. С.96 и др.

⁵ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Дело ЛТД, 1997. С.37.

«инсоний муносабатлар», «меҳнатни инсонийлаштириш», «меҳнат ҳаётининг сифати» каби назариялар ривожланди. Уларга кўра, ишлаб чиқаришда қўлланиладиган техник янгиликлар ишловчиларнинг меҳнат шароитларини яхшилашга, меҳнат мазмунини ўзгартиришга йўналтирилиши лозим. Шунингдек, уларда инсоннинг ақлий ва жисмоний қобилиятларини ривожлантириш, меҳнат жараёнларини инсонийлаштириш, унинг ўз фаолиятидан ижтимоий мамнунлигини таъминлаш орқали юқори ишлаб чиқариш натижаларига эришиш мумкинлиги асосланган¹.

Ривожланган мамлакатларда меҳнат жараёнини инсонийлаштиришга эътибор кучайганлиги, иш берувчи билан ёлланма ишчи, ходимлар ўртасида ижтимоий ҳамкорлик (бирдамлик) муносабатларининг шакллانганлиги, инсон омилидан кенг фойдаланилаётганлиги учун юқори ижтимоий-иқтисодий тараққиётга ва аҳоли турмуш даражасига эришилган. Шу боисдан, 1913 йилда дунё аҳолисининг энг бой мамлакатларида истиқомат қиладиган бешдан бир қисмига тегишли бойлик билан энг қашшоқ мамлакатларда яшовчи бешдан бир қисмига тегишли бойлик орасидаги нисбат 11:1 ни ташкил этган бўлса, 1960 йилда 30:1 ни, 1990 йилда 60:1 га, 1997 йилда 74:1 нисбатга ўсди².

Жумладан, Японияда корхона раҳбари ва ишчи (хизматчи)лар ўртасида «Оябун-Кобун», яъни ота-бола, яқин қариндошларнинг ухшаш бирдамлик ва ҳамкорлик муносабатлари тизими шаклланган. Бу тизим халқнинг анъанавий меҳнатсеварлик, интизомлилик, гуруҳий бирдамлик, тежамкорлик, пухталиқ ва орасталиқ каби хусусиятларига таянади. Унга кўра, корхона ўз ходимлари ва уларнинг оилаларига ғамхўрлик қилади. Бунга жавобан ходимлар қобилият, лаёқат, билим, малака ва маҳоратларини тўлиқ ишга солиб, юқори меҳнат унумдорлигига ва ишлаб чиқариш самарадорлигига эришишга интиладилар³. Шу боисдан ҳам, Япония юқори ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасига эришмоқда. Тадқиқот ишида инсон омилининг компонентлардан, яъни уни ташкил этувчи қобилият, хусусиятлардан ташкил топганлиги асосланган. Уларнинг таснифланишини ишлаб чиқишда ишловчи (ходим)га табиатнинг неъмат, биологик жонзот ҳамда ишлаб чиқариш, ижтимоий, сиёсий, маънавий муносабатлар субъекти ва асосий ишлаб чиқарувчи куч сифатида ёндашиш лозим. Ушбу ёндашиш асосида инсон омили компонентлари ишловчи (ходим)нинг ақлий-жисмоний қобилиятлари ва кучлари, меҳнат мазмуни ва характерининг ўзгаришига, шунингдек, жамият ва давлат қурилиши муносабатларига боғлиқлиги нуқтаи-назаридан тўрт гуруҳга бўлинади (қаранг: 1-чизма).

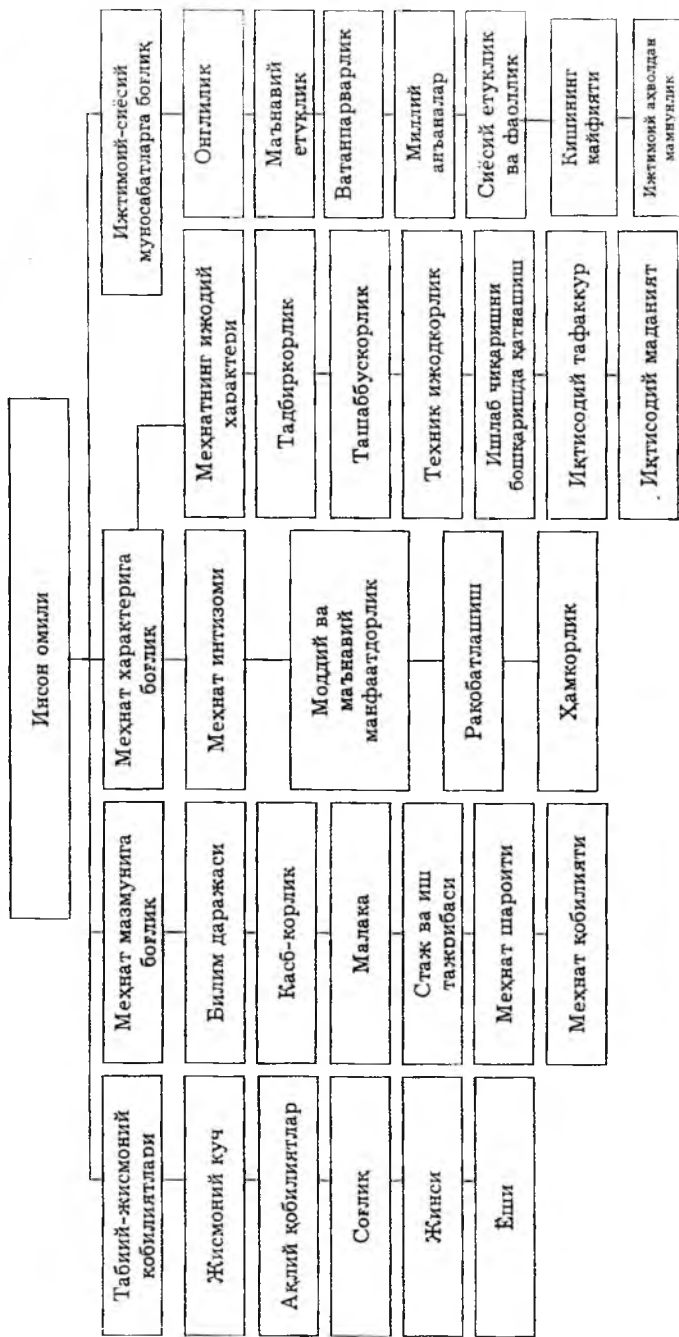
¹ Абдураҳмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти (назария ва амалиёт). Дарслик. – Т.: Меҳнат, 2004. – 125-126-б.

² Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза. Ўзбекистон, 2000 йил. –Т., 2001. –7-8-б.

³ Умурузоқов Б., Раҳимов М. Меҳнат муносабатлари ва менталитет. –Т.: Ўзбекистон, 2005.- 30-31-б.

1-чизма

Инсон омили қобилиятлари, хусусиятлари (компонентлари) таснифланishi¹

¹ Муаллиф томонидан тузилган. Қаранг: Абулқосимов Х.П. Проблемы формирования, функционирования и активизация личного фактора общественного производства в условиях перехода к рыночной экономике. -Т.: Университет, 1999. -С.17.

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида инсон омили ишчи кучи ва тадбиркорлик қobiliятига эга бўлган ишловчи одамнинг қуйидаги ижтимоий-иқтисодий шаклларида намоён бўлади:

- якка, индивидуал тадбиркор. Унга хусусий тадбиркор, деҳқон, фермер, якка тартибда меҳнат фаолияти билан шуғулланувчилар қиради;

- жамоавий тадбиркор, яъни шерикчилик асосида фаолият юритувчи, аралаш, қўшма тадбиркорлик субъектлари;

- бошқарувчи, менежер;

- оилавий (жамоавий) пудратда бош пудратчи;

- ёлланма ишчи, ходим, хизматчи;

- мулкий улуш, пай, акция эгаси бўлган ишчи, ходим, хизматчи;

- меҳнат жамоаси.

Бизнинг фикримизча, ишлаб чиқаришда инсон омилнинг ҳаракат ресурслари, шаклланиш, потенциал имкониятлари ва салоҳиятининг вужудга келиши, ишлаб чиқариш воситалари билан уйғунликда иш билан банд бўлиши ҳамда амал қилиши жараёнлари сингари босқичларни босиб ўтади.

Бу босқичларда инсон омили аҳоли, оила, меҳнат ресурслари, меҳнат салоҳияти, тадбиркорлик қobiliяти, ишчи кучи сифати, кишиларнинг меҳнат фаоллиги шаклларида намоён бўлади. Инсон омили ва капиталининг шаклланишида оила муҳим роль ўйнайди. Оила инсон ва унинг капиталини ишлаб чиқариш учун қулай турмуш шароитларини яратиш ва уни ишлаб чиқариш, яъни фарзанд қўриш, уни ижтимоийлаштириш, рекреацион ҳамда инсон омили ва капиталини рўёбга чиқариш, яъни иқтисодиётда, ишлаб чиқаришда оил сифатида иштирок этиш каби вазифаларни бажаради.

Ишда киши меҳнат фаолиятининг функционал таркиби мақсадни белгилаш, ҳаракат воситаси ва усулларини ҳамда уни бажариш интенсивлиги ва сифатини танлаш, бевосита иш бажариш ва унинг натижасини баҳолашни ўз ичига олиши кўрсатилган. Инсоннинг меҳнат фаолияти режалаштирилган, реал, амалий; ижтимоий-детерминалланган, яъни эркин ва маъмурий-детерминал-ланган, яъни маъмурий жиҳатдан белгиланган, зарурий, табиий, ҳодисавий, фавқулудда; меъёрий ёки ўзгарувчан, мослашувчан, яратувчилик ёки бузгунчилик шакллари мавжуд.

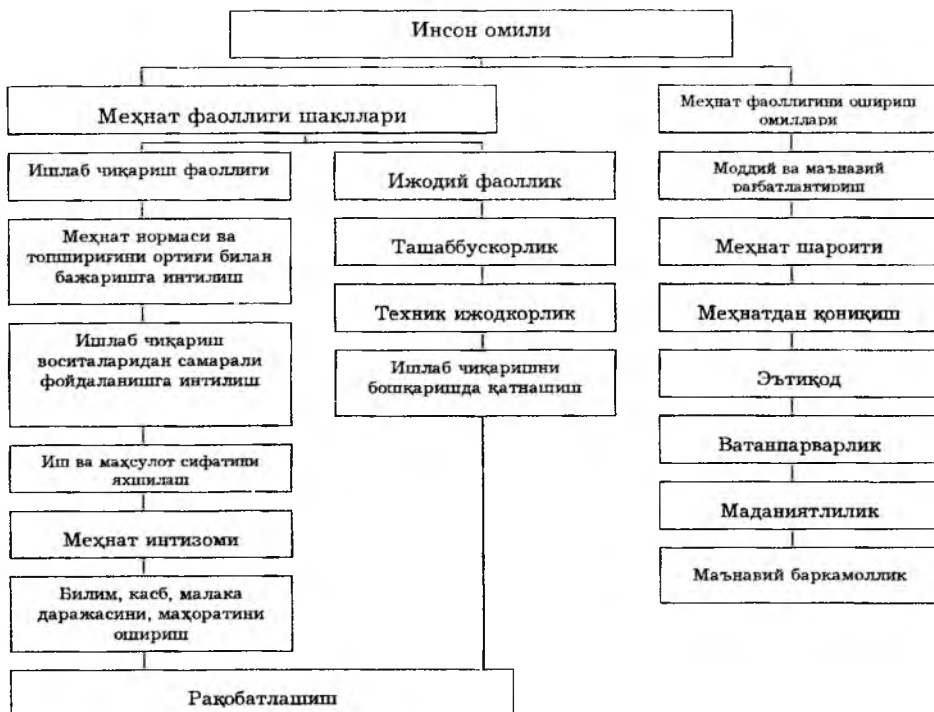
Инсоннинг меҳнат фаолиятини юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда асосан икки турга, яъни ижрочилик ва фаоллик сифатида тавсифлаш мумкин. Шунинг учун, инсон омили компонентлари шахснинг меҳнат фаоллигини шакллантириш ҳамда уни оширишга таъсир этувчи омилларни ташкил этиш нуқтаи-назаридан туркумланган (қаранг: 2-чизма).

Меҳнат фаоллиги инсоннинг жонлантирилган, кучайтирилган, ғайратли, ташаббускорликка асосланган фаолияти бўлиб, меҳнат нормасини ва топширигини онгли равишда, ортиги билан бажаришга

интилиш, ишлаб чиқариш воситаларидан унумли фойдаланиш, иш ва маҳсулот сифатини яхшилаш, интизомни кучайтириш, ўз билимини ва касб-малакасини оширишда намоён бўлади.

2-чизма

Меҳнат фаоллигининг намоён бўлиш шакллари ва омиллари¹

Ижодий фаоллик эса, ташаббускорлик, техник ижодкорлик ҳамда ишлаб чиқаришни бошқаришда қатнашишда ўз ифодасини топади. Меҳнат фаоллигини оширишга моддий ва маънавий рағбатлантириш, меҳнат шароити, онглилик, ватанпарварлик, маданиятчилик ва меҳнатдан қониқиш ҳисси таъсир этади. Кишиларнинг меҳнат фаоллиги уч методологик ёндашувга асосланади, яъни қадрият, эҳтиёж, фаоллик. Бу унинг қуввати ва имкониятларини сарфлаш, унинг ижтимоий аҳамиятли, мазмунли меҳнатга бўлган эҳтиёжларини қондириш жараёни сифатида қаралади. Бунда ишловчининг фаоллиги мулкни тасарруф этишга ёки мулкда маълум улушга, ёки ишлаб чиқаришнинг пировард натижасига боғлиқ иш ҳақиға эга бўлишига қаратилган бўлади.

¹ Муаллиф томонидан тузилган. Қаранг: Абулкасимов Х.П. Проблемы формирования, функционирования и активизации личного фактора общественного производства в условиях переходной экономики. Т: Университет. 1999. С.39.

Таркибий - функционал методологик ёндашувга кўра, меҳнат фаоллиги хўжалик субъекти таркибий тузилишининг ва иқтисодий вазифаларининг ўзгариши нуқтаи-назаридан ўрганилади. Бу эса, бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида мулкчиликнинг хилма-хил шакллариининг ҳамда тадбиркорликнинг ривожланиш, корхоналар мустақиллигининг кенгайиши таъсирида хўжалик субъектлари, ишловчилар функцияларининг кенгайиб, ўзгариб боришида ўз ифодасини топади.

Меҳнат фаоллигига кўп қиррали-меъёрли ёндашув бўлиб, ҳар бир хўжалик субъектининг кучли рақобат кураши шароитида ўзи учун хўжалик юритиш муҳитини, фаолият турини, бизнес ва маркетинг режалари, дастурлари, иқтисодий меъёрлар асосида амалга оширишлари зарурлигини аниқлатади.

Ишловчилар билан ишлаб чиқариш воситаларининг, комбинациялашуви ва уйғунлашиши меҳнат жараёнини вужудга келтиради. Инсон ва моддий-ашёвий омиллар уйғунлашиши ишлаб чиқариш самарадорлиги ўсишининг муҳим шартини ҳисобланади.

Ишда ишлаб чиқариш омилларининг ташкилий жиҳатдан қўшилиши оқибатида меҳнат ва бевосита ишлаб чиқариш усуллари вужудга келиши асосланган. Меҳнат усули бевосита меҳнат жараёнида ишловчи ва ишлаб чиқариш воситалари ўртасида технологик функциялар тақсимланишини ҳамда уларнинг боғлиқликда амал қилиши жараёнида ишловчининг технологик ўрнини, унинг ихтисослашувини ифодалайди. Бевосита ишлаб чиқариш усули инсон ва моддий-ашёвий омиллар уйғунлигининг кейинги бўлини бўлиб, ушбу жиҳатлар технологик ва ижтимоий шароитларни тавсифлайди. Бу тушунча ишловчилар ўртасидаги техник-иқтисодий алоқаларнинг, бевосита ишлаб чиқариш муносабатларининг вужудга келганлигини, технологик ишлаб чиқариш усулини ифодалайди. Ишлаб чиқариш усуллари иқтисодиёт ривожланишининг турли босқичларида қўл меҳнатига асосланган, яъни деҳқончилик, ҳунармандчилик, саноат, шу жумладан, машинасозлик, автоматик механизациялаш ва бошқа ишлаб чиқариш усуллари кўринишида амал қилади.

Ишлаб чиқариш омиллари қўшилишининг ташкилий-иқтисодий жиҳати ҳунармандчилик устахонаси, мануфактура, корхона (фирма), деҳқон ва фермер хўжаликлари, корпорациялар вужудга келишида намоён бўлади.

Инсон омили билан ишлаб чиқариш воситалари ўртасидаги мувофиқликни ва мутаносибликни таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Кишиларнинг билими, касб-малака даражаси ва маҳорати ишлаб чиқаришда қўлланиладиган техника ва технологиянинг ривожланиш даражасига мувофиқ ва мутаносиб бўлиши зарур. Ишловчининг билими, касб-малака даражаси ишлаб чиқариш воситаларининг ривожланиш даражасидан орқада қолганда ёки аксинча ҳолат юз берганда, шунингдек, меҳнатнинг мазмуни ходимларнинг ижтимоий талаб-эҳтиёжларидан ортада қолганда ҳамда ишлаб чиқаришнинг

ташкилий-хўжалик шакли, хўжалик юритиш усуллари, рағбатлантириш тизими ишловчиларни унумли меҳнатга ва ишлаб чиқариш воситаларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишга рағбатлантира олмаган ҳолларда, улар ўртасида номутаносиблик вужудга келади.

Ишлаб чиқариш омиллари ўртасидаги мутаносибликни таъминлашнинг негизини уларнинг ташкилий-техникавий ва ташқимой-иқтисодий, ижтимоий жиҳатдан қўшилиши ташкил этади. Жамият, хўжалик субъектлари инсоннинг билими, касб-малака даражасини, техника ва технологияни ривожлантириш, хўжалик юритиш шакллари ва усуллари тақомиллаштириб бориш орқали ишлаб чиқариш омиллари ўртасидаги мутаносибликни таъминлашга мунтазам равишда интилиб боради.

Тадқиқот ишида ишловчи ходимни меҳнат жараёнига жалб қилиш, инсон омилнинг амал қилишининг муҳим шарти ва намоён бўлиш шакли сифатида меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлиги муаммолари тадқиқ этилди.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш шароитида кўп укладли иқтисодиётнинг шаклланиш жараёнлари, чуқур таркибий ўзгаришлар ҳамда демографик ҳолатлар меҳнатга лаёқатли аҳоли иш билан бандлигида янги тенденцияларнинг вужудга келишига таъсир кўрсатди.

Ўтиш иқтисодиёти шароитида аҳолининг ўртача йиллик ўсиш суръатлари пасайиб, меҳнат ресурслари ва меҳнатга лаёқатли аҳоли сони ўсиб бормоқда. Масалан, таҳлилларимизга кўра, 1991-1995 йилларда аҳолининг ўртача йиллик ўсиш суръати 2,1 %дан 1996-2003 йилларда 1,5 %га пасайди. Шу боисдан, 1996-2003 йилларда аҳоли сони 11,3 %га ўстани ҳолда, меҳнат ресурслари сони 22,8 %га, меҳнатга лаёқатли аҳоли сони эса, 23,5 %га ўсди. 1991-2003 йилларда иқтисодиётда банд бўлган аҳоли сони 16,2 %га ўсди.

Ўзбекистонда макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсишга эришилганлик оқибатида 1996-2003 йилларда 1,5 миллиондан ортиқ янги иш ўринлари яратилди. Иш билан банд аҳоли сони 1,1 миллион кишига, яъни 13,5 %га ўсди (қаранг: 1-жадвал).

Аммо ўтиш даври қийинчиликлари ҳамда меҳнатга лаёқатли аҳоли ва меҳнат ресурслари сонининг юқори суръатлар билан ўсганлиги учун 1991-2003 йилларда иш билан банд бўлганларнинг аҳоли умумий сонидаги улуши 38,9 %дан 37,5 %га, меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлик даражаси 80,7 %дан 70,8 %га, яъни 10 пунктга камайди. Таҳлилларимизнинг далолат беришича, бундай пасайиш ўтиш даврини ўз бошидан кечираётган Шарқий Европа ва МДХ мамлакатларида ҳам содир бўлмоқда. Масалан, иш билан банд кишиларнинг 15-59 ёшдаги аҳоли сонидаги улуши 1990-2001 йилларда Чехияда 85,7 %дан 70,7 %га, Венгрияда 82,9 %дан 60,0 %га, Эстонияда 86,9 %дан 69,3 %га, Россияда 83,4 %дан 70,0 %га, Озарбайжонда 87,5 %дан 74,6 %га, Қозоғистонда 81,4 %дан 72,8 %га,

Қирғизистонда 73,1 %дан 62,6 %га, Тожикистонда 72,3 %дан 54,6 %га камайди¹.

1-жадвал

Ўзбекистонда аҳоли, меҳнат ресурсларининг ўсиш динамикаси ва иш билан бандлик²

Кўрсаткичлар	1991	1995	2000	2003	2003 йилда 1991 йилга нисбатан, %	2003 йилда 1995 йилга нисбатан, %
Доимий аҳолининг ўртача йиллик сони, (минг киши)	21207,0	22977,7	24657,5	25564,7	120,5	111,3
Меҳнат ресурсларининг сони, (минг киши)	10213,2	11066,2	12594,0	13597,0	133,1	122,8
Аҳолининг умумий сонидagi улуши, %	49,3	48,2	51,1	53,2	-	-
Меҳнатга лаёқатли аҳоли сони, (минг киши)	10019,9	10820,3	12450,5	13369,2	133,4	123,5
Аҳолининг умумий сонидagi улуши, %	47,4	47,1	50,5	52,3	-	-
Меҳнат ресурсларидagi улуши, %	98,3	98,3	98,8	98,3	-	-
Иш билан расмий банд бўлган аҳоли, (минг киши)	8254,6	8449,2	9018,4	9589,0	116,2	113,5
Аҳолининг умумий сонидagi улуши, %	38,9	36,8	36,6	37,5	-	-
Меҳнат ресурсларининг иш билан бандлик даражаси, %	80,8	76,3	71,6	70,5	-	-
Иш билан банд бўлган меҳнатга лаёқатли аҳоли сони, (минг киши)	8095,8	8203,3	8874,9	9471,5	116,9	115,5
Меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлик даражаси, %	80,7	75,8	71,3	70,8	-	-

Шуни айтиш жоизки, расмий иш билан банд бўлмаган меҳнатга лаёқатли аҳоли сони ўсиб бормокда. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги маълумотларига кўра, 2004 йил 1 январ ҳолати бўйича иқтисодиётнинг норасмий секторидagi банд бўлганларнинг 26,2% вақтинчалик, бир марталик, мавсумий ишларни бажарувчилардир,

¹ Социальный мониторинг 2003. Экономический рост и бедность. Внешний государственный долг. Аналитический материал ЮНИСЕФ. – С.103.

² Народное хозяйство Республики Узбекистан в 1992. Стат. Ежегодник. Т.1. –Т., 1993. С.40–41; Ўзбекистон Республикасининг 2000 йилда ижтимоий–иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. Қисқача стат. Тўплам. Т., 2001, 59–6.; Стат. ежегодник регионов Узбекистана, 2002. Стат. сборник. Т., 2003. С. 10, 12, 16; Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил статистика ахборотмаси. –Т., 2004. 118–6.; Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

32,7% тадбиркорларга меҳнат шартномаларини расмийлаштирмасдан ёрдамлашаётган оила аъзолари ва бошқа ёрдамчилардир, 34,8%дан ортиғи патент олмасдан ишловчи ишбилармон, тадбиркорлар бўлиб, уларнинг таркибига хунармандчилик, аҳолига маиший хизмат кўрсатиш билан шуғулланувчилар ҳам киради, 6,3%ни эса, ишлаш учун республикадан ташқарига чиқиб кетганлар ташкил этади.

Бизнинг фикримизча, иш билан банд бўлмаган меҳнатга лаёқатли кишилар ва норасмий иш билан бандлар сонининг ўсишига демографик ўзгаришлар омилидан ташқари, ижтимоий-иқтисодий тавсифдаги сабаблар ҳам таъсир кўрсатмоқда. Биринчидан, яратилаётган иш жойларининг ўсиш суръати меҳнатга лаёқатли аҳолининг ўсиш суръатидан орқада қолмоқда. Шунингдек, уларнинг маълум қисми анча арзон бўлиб, ишловчиларга етарли даражада меҳнат ҳақларини олишни таъминламайди. Шу боисдан, улар бўш туради. Иккинчидан, расмий иқтисодиёт секторида иш ҳақининг рағбатлантирувчилик роли пасайиб бормоқда. Учунчидан, меҳнатга лаёқатли аҳоли ўзини-ўзи иш билан таъминлашга қодир эмас. Чунки, бунинг учун ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий механизмлар етарли даражада ривожланмаган. Тўртинчидан, патентсиз тадбиркорлик билан шуғулланувчиларни расмий тадбиркорларга айлантириш механизми шаклланмаган. Бунга яна солиқ юқининг оғирлиги туфайли, уни тўлашдан қочиш ҳам сабаб бўлмоқда. Бешинчидан, тадбиркорларга ёрдам бераётган оила аъзолари ҳамда бошқа кўмакчилар билан меҳнат шартномаларини расмийлаштиришнинг ижтимоий-иқтисодий афзалликларини тушунмаслик ҳам бунга таъсир кўрсатмоқда. Олтинчидан, ишчи кучининг ички ва ташқи миграциясини тартибга солишнинг ҳуқуқий базаси яратилмаганлиги ҳам бунга сабаб бўлмоқда.

Бизнинг таҳлилларимиз далолат беришича, иқтисодиётда содир бўлаётган таркибий ўзгаришлар таъсирида ҳам, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши натижасида иш билан банд аҳолининг тармоқ таркибида ҳам, ўзгаришлар юз бермоқда. Уларнинг саноатдаги улуши 1991-2004 йилларда 14,3 %дан 12,9 %га, қишлоқ хўжалигидаги улуши 42 %дан 30,9 %га камайгани ҳолда, хизмат кўрсатиш соҳаларидаги улуши 35,5 %дан 48,1%гача ўсди¹. Бундай тенденция бошқа МДҲ мамлакатларида ҳам юз бермоқда. Саноатда иш билан банд аҳолининг унинг умумий совидаги улуши Беларусда 27,3 %, Россияда 22,7 %ни ташкил этади. Қишлоқ ва ўрмон хўжалигида банд ишловчилар улуши мос равишда 12,8 % ва 12,3 %ни ташкил этган. Қозоғистонда аҳоли иш билан бандлигининг тармоқ таркиби Ўзбекистондаги шундай кўрсаткичларга ўхшашдир.

¹ 1993 йилда Ўзбекистон Республикаси халқ хўжалиги (народное хозяйство РЎз. в 1993г.). – Т.:Меҳнат, 1995. 42–6.; Статистический ежегодник регионов Узбекистана, 2002 Т., 2003. –С.18–20.; Социальное развитие и уровень жизни населения в Узбекистане 2003. Стат. сборник Т., 2004 С.56; Ўзбекистон иқтисодиёти. Таҳлилий шарҳ 2004 йил Т., 2005. 87–6. маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

Тожикистон, Озарбайжон, Қирғизистонда ва Молдовада саноатда иш билан банд бўлганлар улуши анча паст даражада, қишлоқ хўжалигида эса, бошқа республикалардагига нисбатан юқори даражададир¹. Бу ҳол собиқ иттифоқ республикаларида иқтисодий номутаносибликлар мавжуд эканлигидан далолат беради.

Иш билан банд аҳолининг иқтисодий тармоқлари бўйича таркибининг ўзгариши кишиларнинг даромади кам соҳадан юқори даромадли соҳаларга ўтишини англатади. Тармоқнинг даромадлилиги унинг ялпи ички маҳсулотдаги улушининг ундаги иш билан банд ишловчиларнинг улушига нисбати билан белгиланадиган ушбу тармоқдаги аҳолининг иш билан бандлигининг даромадлилик коэффициентини орқали ифодаланади². Агар ушбу кўрсаткич 1дан юқори бўлса, аҳолининг иш билан самарали бандлигини кўрсатади. Аксинча бўлса, аҳолининг кам даромадли тармоқларда бандлигини, бу соҳада ишловчилардан фойдаланиш самарадорлигининг пастлигини ва рационал эмаслигидан ҳамда унда ортиқча ходимларнинг мавжудлигидан далолат беради (2-жадвал).

2-жадвал

Ўзбекистон иқтисодий тармоқларида аҳолининг иш билан бандлигининг даромадлилик коэффициентининг ўзгариши³

Тармоқлар	1991	1995	2000	2003	2004
Саноат	1,77	1,38	1,12	1,17	1,32
Қишлоқ хўжалиги	0,88	0,64	0,87	0,91	0,86
Қурилиш	1,27	1,18	0,81	0,57	0,56
Хизмат кўрсатиш соҳаси	0,73	0,91	0,82	0,80	0,78

Бизнинг таҳлилларимиз далолат беришича, саноатда мазкур коэффициентнинг 2000 йилга қадар пасайиб бориб, сўнгра кўтарилишига тармоқнинг ЯИМдаги улушининг 1991 йилдаги 25,4 %дан 2000 йилда 13,8 %гача пасайиб, 2003 йилда 15,0% га, 2004 йилда 17,1%га кўтарилиши сабаб бўлмоқда. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ширкатларга, уларнинг эса, фермер хўжалиқларига айлантирилиши ҳамда соҳадаги таркибий ўзгаришлар туфайли, иш билан бандлар сонининг камайиши сабабли, 1996 йилдан бошлаб, даромадлилик коэффициенти ўсиб

¹ Статборник Статкомитета СНГ за 2002г. –М., 2003. –С.120.

² Кузьмин А.С. Эффективная занятость населения. –М.: Экономика, 1990.-С.32.

³ Народное хозяйство Республики Узбекистан в 1992. Стат. ежегодник. Т.1. –Т.,1993.-С.19,42.; Ўзбекистон Республикасининг 2000 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг асосий кўрсаткичлари қисқача стат.тўплам. Т., 2001. 11-12-б.; Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2002. –С.8-9,76; Там же за 2003г Т., 2004. С5; Ўзбекистон иқтисодий. Таҳлилий шарҳ 2004 йил. – Т., 2005. – 15, 87-6; ЎЗР. Иқтисодий вазирлиги ва Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланди.

бормоқда. Аммо бу кўрсаткич қишлоқ хўжалигида ҳамон ортиқча, унумсиз, кам даромад келтирадиган меҳнат фаолияти билан шуғулланаётганлар, яширин ишсизликнинг мавжудлигидан далолат бермоқда. Шунингдек, республикада ЯИМда хизмат кўрсатиш соҳаси улушининг 1991 йилдаги 25,9 %дан 2003 йилда 38,3 %га, 2004 йилда 37,6%га ўсганлиги туфайли, мазкур кўрсаткич барқарорлашди.

МДХ мамлакатларида ялпи қўшилган қийматдаги тармоқлар улушининг аҳоли иш билан бандлигининг тармоқ таркибига нисбати орқали биз томондан ҳисобланган мазкур коэффициент 2002 йилда саноатда 1дан юқори бўлган. Саноати ривожланган Беларус, Россия, Украина, Молдовада бу кўрсаткич 1,1 дан 1,8 гачани ташкил этгани ҳолда, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Озарбайжонда 2,72дан 5,56гачани ташкил этди. Қишлоқ хўжалигида бу кўрсаткич 1дан пастдир, чунки барча МДХ мамлакатларида бу соҳада ортиқча, унумсиз иш билан бандлик мавжуддир. Айниқса, Қозоғистон, Озарбайжон, Молдова, Тожикистонда бу кўрсаткич 0,50 дан ҳам паст даражададир¹.

Ўзбекистонда расмий ишчи кучи бозори ва меҳнат биржалари тизими шаклланмоқда. 2003 йилда 1993 йилга нисбатан иш қидирувчи сифатида меҳнат биржаларига мурожаат қилганлар сони 11,5 баробарга, уларнинг иш билан банд бўлмаган меҳнатга лаёқатли аҳоли сонидagi улуши 1,7 %дан 10,8 %га ўсди. Расман ишсиз мақомини олганлар сони эса, 3 баробарга, пул тўланадиган жамоат ишларига юборилганлар сони 19,2 баробарга, ўқишга ва қайта ўқитишга юборилганлар сони 11,1 баробарга кўнаиди.

Иш қидираётганларнинг ижтимоий-демографик таркибини таҳлил этиш уларнинг умумий сонида аёллар, 18 ёшгача бўлганлар ҳамда пенсия арафасидаги, пенсия ва ундан катта ёшдагилар улушининг камайиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Уларнинг маълумот бўйича таркибида 1994-2003 йилларда олий ва ўрта махсус маълумотлилар улуши 22,9 %дан 33 %га ўсгани ҳолда, умумий ўрта маълумотлиларнинг салмоғи 62,6 %дан 57,6 %га, тўлиқсиз ўрта маълумотлилар улуши эса, 14,4 %дан 9,4 %га камайган². Бу ҳол кишиларнинг маълумот даражаси қанчалик юқори бўлса, уларнинг ишсиз қолиш эҳтимоли шунчалик камроқ эканлигидан далолат беради.

Аммо иқтисодийдаги таркибий ўзгаришлар туфайли, маълум турдаги ихтисосликларга талаб камайганлиги учун олий ва ўрта махсус маълумотлиларнинг иш қидираётганлар умумий сонидagi улуши ўсиб бормоқда. Шунингдек, иш қидираётганлар сонида ишчиларнинг салмоғи 43,6 %дан 42,9 %га камайгани ҳолда, мутахассис ва хизматчилар улуши 21,9 %дан 22,2 %га, касбга эга

¹ Стат комитет СНГ за 2002г. М,2003. С 30,121 маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

² Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги маълумотлари асосида ҳисобланган.

бўлмаганлар улуши эса, 34,2 %дан 34,9 %га ўсди¹. Ишга жойлаштирилганлар таркиби ҳам шунга ўхшашдир. Эндиликда юқори билимли, касб-малакали ишчи, хизматчиларга ва мутахассисларга бўлган талаб ортиб бормоқда.

Тадқиқот ишида инсон омилнинг иқтисодий тараққиёти, шу жумладан, меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш самарадорлиги билан ўзаро таъсири ўрганилган. Шуни таъкидлаш жоизки, Ўзбекистонда амалга оширилган макроиқтисодий барқарорлаштириш сиёсати туфайли, 1992-1995 йилларда ЯИМ ишлаб чиқаришнинг камайиши энг кам бўлиб, 1996 йилдан эътиборан иқтисодий ўсиш юз бера бошлади. 2001 йилда эса, МДХ мамлакатлари ичида биринчи бўлиб, 1991 йилги даражадан 103,1 %га, 2003 йилда эса 111,4 %га ошиб кетди. Шунинг учун, инсон потенциали тараққиёти индекси (ИПТИ) 1993 йилдаги 0,676 дан 2002 йилда 0,709 га ўсди².

Инсон омилнинг иқтисодий тараққиётга таъсирини ифодаловчи муҳим кўрсаткич меҳнат унумдорлиги ҳисобланади. ЯИМ ишлаб чиқариш ҳажмининг қиёсий баҳоларда ўсиш (пасайиши) суръатларининг аҳоли иш билан бандлигининг ўсиш суръатларига нисбати орқали биз томондан ҳисобланган меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи 1991-1995 йилларда 20 %дан ортиққа пасайиб кетган эди. Аммо 1996-2003 йилларда бу кўрсаткич 16,4 %га, 2001-2003 йилларда эса, 5,7 %га ўсди (қаранг: 3-жадвал). Ушбу усулда ҳисобланган меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи sanoatда 2003 йилда 1991 йилга нисбатан 43,4 %га, қишлоқ хўжалигида эса, 36,1 %га ўсди. Кейинги даврда қишлоқ хўжалигида иш билан бандлар сонининг камайиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиб бориши туфайли, ушбу кўрсаткич sanoatдагига нисбатан юқори суръатда ўсди.

Бизнинг таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, ЯИМнинг қўшимча ўсишини таъминлашда экстенсив омил, яъни иш билан банд аҳоли сони ўсишининг улуши 1996 йилдаги 77,8%дан 2003 йилда 62,3%га камайди. Интенсив омил, яъни меҳнат унумдорлигининг улуши шунга мос равишда 28,1%дан 37,1%га ўсди. Моддий харажатларни тежаш улуши эса, 5,9%дан 0,6%га ўсди³. Бу маълумотлар ЯИМнинг қўшимча ўсишига ҳамон экстенсив омил таъсири юқори эканлигидан далолат беради.

Ишда инсон омилнинг меҳнат унумдорлигига, ижтимоий-иқтисодий ривожланишга кишиларнинг меҳнат ва ижодий фаоллигини таъкидлаш этувчи компонентлари орқали таъсир кўрсатиши асосланган.

¹ ЎЗР Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги маълумотлари асосида ҳисобланган.

² Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза. Ўзбекистон 2000. –Т. 2001. 11-б.; Умумжаҳон банки институти маълумотлари.

³ ЎЗР Иқтисодийёт вазирлиги маълумотлари асосида ҳисобланган.

Ўзбекистон иқтисодиётида, саноат ва қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлиги динамикаси, (% ҳисобида, қиёсий баҳоларда¹)

Кўрсаткичлар	ЯИМ (иқтисодиёт)	Саноат	Қишлоқ хўжалиги
1. Ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгариши			
2003 йил 1991 йилга нисбатан шу жумладан:	111,4	150,8	119,2
1995 йил 1991 йилга нисбатан	81,5	98,3	89,8
2003 йил 1995 йилга нисбатан	132,1	153,4	128,8
2003 йил 2000 йилга нисбатан	112,8	122,8	116,5
2. Аҳоли иш билан бандлигидаги ўзгаришлар			
2003 йил 1991 йилга нисбатан шу жумладан:	116,2	103,7	87,6
1995 йил 1991 йилга нисбатан	102,3	92,7	100,4
2003 йил 1995 йилга нисбатан	113,5	111,9	87,3
2003 йил 2000 йилга нисбатан	106,7	106,8	98,3
3. Меҳнат унумдорлиги (1қ: 2қ)			
2003 йил 1991 йилга нисбатан шу жумладан:	95,8	145,4	136,1
1995 йил 1991 йилга нисбатан	79,7	106,0	89,4
2003 йил 1995 йилга нисбатан	116,4	137,1	145,2
2003 йил 2000 йилга нисбатан	105,7	114,9	118,5

Бунда ишловчиларнинг билими ва касб-малака даражалари, меҳнат интизоми, техник ижодкорлиги, шу жумладан, ихтирочилик фаолиятининг ишлаб чиқариш самарадорлигини, шу жумладан, меҳнат унумдорлигини оширишдаги роли таҳлил қилинган. Бунинг натижасида қуйидагилар аниқланди:

- ишлаб чиқаришнинг техник ва ишловчиларнинг касб-малака даражалари нисбатан паст бўлиб, улар ўртасида номувофиқлик мавжуддир. Бу ҳол юқори малакали кадрларнинг етишмаслигида ва ишлаб чиқариш қувватларидан тўлиқ фойдаланмасликда ҳам намоён бўлмоқда;

- меҳнат интизоми бузилиши сабабли, бир ишчига тўғри келадиган иш вақтининг йўқотилиши ўтиш даврининг дастлабки босқичида кескин ўсиб, иқтисодий ўсишга эришилгандан сўнг, камайиб борди. Сабабсиз ишга келмаслик туфайли, иш вақти йўқотишлари энг кам улушни ташкил этгани ҳолда, маъмуриятнинг руҳсати билан ишга келмаслик ва тўлиқ иш куни ва смена ички йўқотишлари улуши юқоридир. Бу ҳол хомашё, материаллар, асбоб-ускуналарни етказиб бермаслик, уларнинг бузилиши оқибатида ҳамда корхоналарда ишлаб чиқариш ҳажмларининг кескин камайиб, маъмурият томонидан ходимларни ҳақ

¹ Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги ва Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

тўланмайдиган таътилга чиқариш ва ишдан рухсат бериш амалиётини қўллаш билан изоҳланади;

- меҳнат ва ишлаб чиқариш интизоми бузилиши хўжалик субъектларининг ўзаро тўлов, шартномавий интизомларининг ёмонлашуви оқибатида муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг кўпайиб боришида ҳам намоён бўлмоқда;

- бозор иқтисодиётига ўтиш қийинчиликлари туфайли, техник ихтирочилик кўрсаткичлари кескин пасайиб, иқтисодий ўсишга эришилгандан сўнг, ўсиб бормоқда. Эҳтимол тугилган ихтиролар учун аризаларнинг 78,8% миллий ва 21,2% хорижлик ихтирочилар томонидан берилган. Уларнинг 58,4% гина рўйхатга олиниб, қолганлари қайтарилган. Фойдали моделлар учун берилган аризаларнинг 69,8% рўйхатга олиниб, патент берилган. Саноат намуналари учун берилган аризаларнинг 81,2% га патентлар олинган. Интеллектуал мулк объектлари бўйича 1998-2002 йилларда рўйхатга олинган шартномаларнинг 26,5% ихтиролар, 0,8% фойдали моделлар, 5,7% саноат намуналари, 64,7% товар белгилари бўйича тuzилган¹;

- техник ижодкорлик фаолиятидаги муҳим муаммолар кейинга қолдирилган ва кўриб чиқилмаган ихтиро ва рационализаторлик таклифи сонининг кўплиги ҳамда уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш муддатларининг узоқлиги, шунингдек, техник ижодкорликни рағбатлантириш ва уларга кўмаклашиш механизмининг етарли даражада ривожланмаганлиги билан боғлиқдир.

Инсон омилини фаоллаштиришга тўсқинлик қилувчи омилларни аниқлаш мақсадида ишлаб чиқариш ва қурилиш корхоналарида биз томондан ўтказилган сўров натижаларига кўра, «Сизга ишингизда нима ёқмайди?», деган саволга сўралганларнинг 33,5% иш ҳақининг камлиги, 24,3% асбоб-ускуналарнинг эскирганлиги, 11,3% корхона фойдасидан улуш олмасликлари, яъни фойданинг тақсимланишида иштирок этмаслик, 8,8% меҳнат шaroитининг ёмонлиги, 7,12% малакасини ошириш имкониятининг йўқлиги, 5,4% меҳнатнинг яхши ташкил этилмаганлиги, 2,1% раҳбарлар билан келиш олмаслик, 1,2% корхонави бошқаришда иштирок этмаслик, деб жавоб бердилар. «Сизнинг меҳнат унумдорлигингизни ошириш учун нима қилиш керак?», деган саволга респондентларнинг 41,4% иш ҳақини ошириш, 15,5% меҳнат шaroитларини яхшилаш, 13,4% корхона фойдасида ўз улушига эга бўлиш, 11,8% техника ва технологияни такомиллаштириш, 11,8% малакасини ошириш, 5,7% корхона мулкда ўз улушига эга бўлиш, 4,9% меҳнатни ташкил этишни такомиллаштириш лозим, деб жавоб беришди.

Ишда ҳозирги замон эркин бозор иқтисодиётининг тамойиллари ва шартларининг амал қилиши инсон омилини

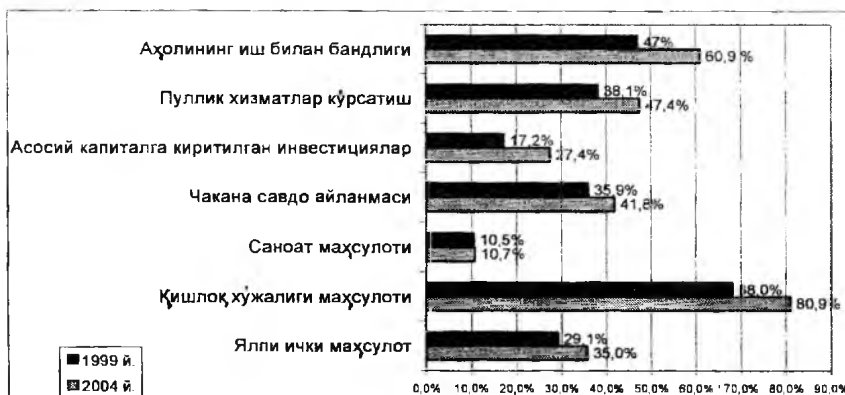
¹ Основные направления итоги деятельности ГПВРУз. Годовой отчет за 2002г. –Т: ГПВРУз, 2003. С.52.

фаоллаштириш учун умумий ижтимоий-иқтисодий муҳитни вужудга келтириши кўрсатилган. Бизнинг фикримизга кўра, инсон омилини шакллантириш ва фаоллаштиришнинг умумий йўналишларини, шарт-шароитларини аниқлаш учун, авваламбор, инсоннинг ҳаётдан кўзланган мақсади нималардан иборат эканлигини, сўнгра эса, уларни амалга ошириш механизмларини аниқлаш лозим, деган ёндашув асос қилиб олиниши мақсадга мувофиқдир. Унга кўра, инсон омилини шакллантириш ва фаоллаштиришнинг умумий ижтимоий-иқтисодий йўналишларининг концептуал тизими таклиф этилган (3-чизма).

Ўзбекистонда инсон манфаатларини рўёбга чиқариш, унинг фаровон турмуш ва фаол меҳнат шароитларини яратиш мақсадида иқтисодиётни давлат тасарруфидан чиқариш ва уни эркинлаштириш жараёнлари амалга оширилмоқда. Бу эса, бозорларни, шу жумладан, нархларни эркинлаштириш, акциядорлик давлат-хусусий корхоналарни ташкил этиш ва уларнинг фаолият соҳаларини кенгайтиришни рағбатлантириш, давлат корхоналарига ҳам, хусусий бизнес соҳасида мавжуд бўлган бошқариш ва инвестицияларни баҳолаш тамойилларини жорий этиш, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш каби усулларда амалга оширилади. Ишлаб чиқаришда инсон омилини фаоллаштиришда асосан, мулкий муносабатларнинг қай тариқа ҳал қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Шу боисдан, ишда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш орқали амалда мулкдорлар синфини шакллантиришнинг асосий йўлларида бири сифатида таҳлил этилган.

Бу ерда турли тадбиркорлик даромадлари олиш имкониятига эга бўлган мулк эгалари сони республика аҳолисининг 30%га яқинини ташкил этсада, аммо амалда мулкдорлар қатламини шакллантириш жараёнлари қийин кечаётганлиги асосланган. Ижтимоий ишлаб чиқаришда инсон омили амал қилиши шаклларида бири – кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликдир. Уни ривожлантиришни рағбатлантириш, ўз навбатида, инсон омилини фаоллаштиришнинг муҳим йўналиши ҳам ҳисобланади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг сони 2005 йил 1 январга келиб, 277,4 мингтага етди, уларнинг 100,2 мингтаси хусусий корхоналардир. Рўйхатга олинган кичик тадбиркорлик субъектларидан 237,5 мингтаси, яъни 85,6% фаолият кўрсатмоқда. Уларнинг ЯИМ ишлаб чиқаришдаги улуши 1991 йилдаги 1,5%дан 2004 йилда 35,6%га ўсди. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида тадбиркорлик субъектлари фаолиятига давлат ва турли назорат органларининг аралашувининг камайиши, уларни рўйхатга олиш тизимининг соддалаштирилиши ҳамда уларни қўллаб-қувватлаш тизимининг бирмунча такомиллаштирилиши туфайли, иқтисодий ривожлантиришдаги аҳамияти ва улуши ортиб бормоқда (қаранг: 1-расм).

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг иқтисодийётдаги улушининг динамикаси, (яқунига нисбатан % ҳисобида)¹

Ушбу маълумотлар қишлоқ хўжалигида деҳқон ва фермер хўжаликларининг тармоқ ялпи маҳсулотидagi улушининг ўсиб бораётганлигини, лекин саноатда ва асосий капиталга киритилган инвестициялардаги улушининг ҳамон паст даражада эканлигини кўрсатмоқда.

Бизнинг таҳлилларимиз республикадаги барча турдаги корхоналарда фойданинг умумий пул тушумидаги улуши 1997 йилдаги 7,7%дан 2003 йилда 6,7%га, фойданинг харажатларга нисбати эса, 13,3% дан 11,9%га камайди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарида эса, бу кўрсаткичлар мос равишда 16%дан 18,1%га ва 24,1% дан 24,3%га ўсган². Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ўртача рентабеллик даражаси 2000 йилдаги 8,8%дан 2003 йилда 14%га ўсди³. Бу эса, кичик тадбиркорликнинг бошқа турдаги тадбиркорлик корхоналарига қараганда, юқори самарадорликка эга эканлигидан далолат беради.

Шу боисдан, республикада 2004-2005 йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш дастурига мувофиқ, 2005 йилнинг охиригача фаолият кўрсатаётган кичик бизнес субъектларини 300 мингтагача, шу жумладан, фермер хўжаликлари сонини 129 мингтагача, ҳуқуқий шахс мақомидаги деҳқон хўжаликлари сонини 48 мингтагача, уларнинг ЯИМдаги улушини

¹ Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 1999 г. -Т., 2000. С.13; Узбекистон иқтисодийёти Таҳлилий шарҳ, 2004 йил Т., 2005 33,37-6.

² Основные показатели деятельности малых и средних предприятий за 1997г.; Основные показатели уровня развития малого и среднего предпринимательства в Руз за 1999г.; там же за 2003г маълумотлари асосида ҳисобланган.

³ Уздавлатмулк қўмитаси маълумотлари.

38,3%га етказиш мўлжалланмоқда. Бунинг оқибатида 600 мингта янги иш ўринлари яратилади¹.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишига ҳамон тўсқинлик қилувчи омиллар мавжуд. Тадбиркорлик субъектлари рўйхатга олингандан сўнг, то фаолият бошлагунларига қадар бўладиган жараёнлар ва талаб қилинадиган ҳужжатлар сонининг кўплиги, кредит ва молиявий ҳамда моддий-техника ресурслари билан таъминлашдаги қийинчиликларнинг мавжудлиги, текширишлар сонининг кўплиги, улар фаолиятига ҳокимият органлари томонидан ноўрин аралашиларнинг маълум даражада сақланиб қолаётганлиги, солиқ юкининг оғирлиги, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни улгуржи сотиш тизимининг етарли даражада ривожланмаганлиги, тадбиркорларнинг иқтисодий ва ҳуқуқий билимлари пастлиги ва ҳ.к.ларда намоён бўлмоқда. Инсон омилини фаоллаштириш учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишига тўсқинлик қилувчи муаммоларни ҳал этиш лозим бўлади.

Бунинг учун эса, Президент И.А.Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида белгилаб берган бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш, хусусий тармоқнинг жадал ривожланишини, унинг мамлакат иқтисодиётидаги улуши кўпайишини таъминлаш, кичик бизнес ва фермерликни ривожлантириш борасидаги ишларни чуқурлаштириш ва кенгайтириш, банк ва молия тизимларидаги ислохотларни чуқурлаштириш, солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш каби муҳим вазифаларни² оғишмасдан амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади. Шу муносабат билан, ишда муаллиф кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш бўйича таклифларини асослаган.

Ишда инсон омилини фаоллаштириш учун меҳнатга лаёқатли аҳолини жамият ривожланишининг ижтимоий-иқтисодий мақсадларига асосланган ҳамда инсоний қадриятларга йўналтирилган иш билан тўлиқ ҳамда самарали бандлигини шакллантиришнинг мақсад ва вазифалари, аҳамияти асосланган. Ушбу моделда инсон ўзининг ёши, жинси, саломатлиги, шахсий ва оилавий аҳволи, билим ва касб-малака даражаси, қизиқиши, шахсий манфаати ва қадриятларни идрок этиши ҳамда жамиятдаги иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий конъюнктура ўзгаришларини эътиборга олиб, ижтимоий фойдали меҳнат тури, соҳасини, унда иштирок этиш меъёри ва шаклини ўзи эркин танлаш имкониятига эга бўлади.

Бунда меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлигини ўстириш, демографик ва иқтисодиётдаги чуқур таркибий

¹ Панракшин В. Малый бизнес в 2004-2005гг. // Бизнес вестник востока. 4 декабря 2003г. С.1.

² Қаранг: Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир.-Т.: Ўзбекистон, 2005. - 76-90-б.

Ўзгаришлар билан уйғунлаштириш ҳамда инсон шахсини ривожлантиришда касб-корлик меҳнати ролини ошириш, меҳнатга ижтимоий-фаол муносабатни шакллантириш, миллий иқтисодийни юқори билимли, касб-малакали кадрлар билан таъминлаш асосида юқори самарали ва тўлиқ иш билан бандликка эришилади. Мазкур модел ишловчиларнинг мобиллиги, яъни ҳаракатчанлигини, уларнинг билим ва касб-малака даражаларини ўсиб боришига асосланган юқори касб-малакавий ва даромадлар бўйича иқтисодий тоифага ўтишга интилишини тақозо этади.

Ўзбекистонда аҳолининг иш билан инсоний қадриятларга йўналтирилган самарали бандлигини таъминлаш учун иқтисодий таркибий тузилишини тубдан ўзгартириш асосида аҳоли даромадларини ошириш ва турмуш даражасини ўстиришга имкон берадиган кўплаб янги иш ўринларини яратиш, шунингдек, ишчи кучи бозорини ривожлантириш ва аҳолининг иш билан бандлигини тартиблаш ҳамда рағбатлантиришга қаратилган фаол сиёсат юритиш, кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

Бизнинг таҳлилларимиз мактабгача таълим муассасаларига болаларнинг жалб этилганлик даражаси 1991 йилдаги 35,1%дан 2000 йилда 18,2%га камайиб, 2003 йилга келиб, 19,2%га кўтарилганлигини кўрсатмоқда. Кундузги умумтаълим мактаблари сони 2003 йилда 1999 йилга нисбатан 14,4%га, 1997 йилга нисбатан 1,2%га ўсган. Улардаги ўқувчилар сони эса, шунга мос равишда 34,1% ва 14,7%га ўсган. Бу ҳол, биринчидан, аҳоли ўсиш суръатларининг пасайиши, иккинчидан эса, ўқувчиларнинг 9-синфни битиргандан сўнг, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларга тобора кўпроқ жалб қилинаётганлиги билан изоҳланади. Шу боисдан ҳам, ўрта махсус ўқув юртлари сони таҳлил даврларида мос равишда 2,7 ва 2,6 баробарга, улардаги ўқувчилар сони эса, мос равишда 2,7 ва 3 баробардан зиёдга ўсган. 1991-2003 йилларда олий ўқув юртлари сони 52 тадан 62 тага ўсди, аммо улардаги талабалар сони 25%га камайди. Бу ерда шуни айтиш жоизки, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури амалга оширилаётган даврда, яъни 2003 йилда 1997 йилга нисбатан талабалар сони 1,6 баробарга ошди¹. 2005 йил 1 январ ҳолатига кўра, республикада 9835 та умумтаълим мактабларида 6151,4 минг нафар ва 65 та академик лицейда 30,5 минг ўқувчи, 827 та касб-ҳунар коллежларида 757,6 минг ва 63 та олий ўқув юртларида 263,6 минг нафар талаба таҳсил олди².

Мактабгача таълим муассасалари ва умумтаълим мактабларининг моддий-техника базаси, коммуникациялари аҳоли қониқарли эмас. Шунингдек, Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурини амалга оширишдаги ҳамда академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари қурилишидаги, уларни ўқув анжомлари, дарслик ва

¹ ЎзР Иқтисодий назирлиги ва Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

² Ўзбекистон иқтисодиёти. Таҳлилий шарҳ 2004 йил – Т., 2005 - 87-б.

ўқув қўлланмалари, юқори малакали ўқитувчи-педагог, техник ходимлар билан таъминлашдаги сусткашлик ва маблағларнинг етишмаслиги муаммолари мавжуд. Шу сабабли, уларда ўқитиш сифати ҳозирги замон талабларидан орқада қолмоқда ҳамда ўқишни давом эттириш имкониятига эга бўлмаган ва ишга жойлашмаган 9-синф, АЛ ва КХҚлари битирувчилари сони талайгина.

Олий ўқув юртларида магистратурага талаба қабул қилиш бакалавриатурага нисбатан фақат 8,5%ни ташкил этмоқда. Демак, магистратурада юқори малакали кадрлар тайёрлаш имкониятлари анча чекланган. Айтиш жоизки, КХҚларида асосан, иқтисодиётнинг реал тармоқлари учун ҳамда замонавий маиший хизмат кўрсатиш ва туризм индустрияси учун кадрлар тайёрлаш йўлга қўйилмоқда. Аммо олий ўқув юртларида гуманитар соҳалар учун мутахассислар тайёрлаш устувордир. Уларда иқтисодиётнинг реал секторлари, маиший хизмат ва туризм индустрияси учун кадрлар тайёрлаш яхши йўлга қўйилмаган.

Тадқиқот ишида аҳоли даромадлари таркибидаги ўзгаришлар таҳлил этилган. 1998-2004 йилларда аҳоли пул даромадларида тадбиркорлик, мулкий даромадлар улуши 28,2%дан 31,1%га, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотишдан тушган даромадлар улуши 23,7%дан 29,1%га ўсган. Иш ҳақининг улуши эса, шу даврда 29,4%дан 26,9%га камайган¹. Умуман, меҳнат даромадлари Россия, Қозоғистон ва Ўзбекистонда ўсаётган бўлса, Беларус, Украина, Арманистон, Озарбайжон, Молдова ва Қирғизистонда пасайиб бормоқда. Бу ҳол ушбу мамлакатларда тадбиркорлик фаолияти ва унинг натижасида даромад олиш имкониятларининг турлича эканлиги билан изоҳланади.

Таҳлилларимиз МДХ мамлакатларида ёлланма ишчи ва хизматчилар иш ҳақининг аҳоли ҳамда кузатилган оилалар даромадидаги улуши камайиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Бу эса, иш ҳақининг рағбатлантирувчилик ролининг пасайиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Шунингдек, ижтимоий-маданий соҳалар ва қишлоқ хўжалиги ходимлари ўртача ойлик иш ҳақи иқтисодиётдаги ўртача даражадан анча пастдир.

Бизнинг фикримизча, бозор муносабатларига ўтиш шароитида инсон омилини фаоллаштириш учун тақсимот муносабатларини такомиллаштириш, аҳоли даромадларини ўстириш, уларнинг рағбатлантирувчилик ролини ошириш муҳим аҳамиятга эгадир. Бунинг учун, аҳолининг бозор механизмлари орқали оладиган тадбиркорлик, мулкдан келадиган даромадларини ва иш ҳақини ишлаб топиш имкониятларини ошириш лозим бўлади. Меҳнат даромадларининг оила даромадидаги улушини ошириш, уларни, хўжалик субъектлари фаолиятининг пировард натижалари, шу жумладан, меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш

¹ Ўзбекистон иқтисодиёти. Таҳлилий шарҳ 2004 йил. - Т., 2005. - 78-б; ЎзР. Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

самарадорлигининг ўсиши билан узвий боғлиқлигини таъминлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Эндиликда давлатнинг даромадлар сиёсатини такомиллаштириш, энг кам иш ҳақи миқдорини мамлакатда юқори иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш орқали босқичма-босқич тирикчилик минимумига боғлашга ўтиш, ягона тариф сеткасини такомиллаштириш ва ундаги тариф коэффициентлари ўртасидаги фарқларни ишловчиларнинг ўз касб-малака даражаларини оширишга рағбатлантирадиган даражада катта бўлишини таъминлаш, шунингдек, ижтимоий-маданий соҳа ходимлари тариф разрядлари ва коэффициентларини босқичма-босқич юқори даражага кўтариш лозим бўлади.

3. ХУЛОСА

Тадқиқот жараёнида қуйидаги хулосалар олинди:

- ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг инсон омили ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этаётган ишчи кучи ва тадбиркорлик қобилиятига эга бўлган шахс сифатида шаклланган жамият аъзоларига тегишлидир. Иқтисодиётда инсон омили тушунчаси кишилар ўртасидаги уларнинг ишчи кучи ва тадбиркорлик қобилиятларидан ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиш ҳамда такрор ишлаб чиқариш юзасидан бўладиган ижтимоий-иқтисодий муносабатларни ифодалайди;

- инсон омили маълум компонентлар, яъни уни ташкил этувчи қобилият, хусусиятлардан иборат бўлади. Уларнинг ҳар бири биргаликда ёки мустақил равишда ишлаб чиқаришга таъсир этувчи ижтимоий-иқтисодий омил сифатида намоён бўлади;

- бозор иқтисодиётга ўтиш шароитида шаклланаётган хилма-хил мулк шаклларига мос равишда инсон омили хусусий тадбиркор, фермер, деҳқон хўжалиги бошлиғи, жамоавий тадбиркор, бошқарувчи менежер, оилавий пудратда бош пудратчи, ёлланма ишчи, мулкий улуш (пай) ва акция эгаси бўлган эркин ишчи (ходим) ва меҳнат жамоаси каби ижтимоий-иқтисодий шаклларда намоён бўлади ва амал қилади;

- иқтисодиётда инсон омили ҳаракати меҳнат ресурслари ва ишчи кучи, тадбиркорлик қобилиятларига эга бўлган ишловчи, маълум бир юмуш билан шуғулланувчининг шаклланишидан тортиб, то унинг ўз ишчи кучи ва қобилиятларини ишлаб чиқариш жараёнида ишга солиши, реализация қилишигача бўлган босқичларни ўз ичига олади;

- шахс потенциал имкониятларининг бевосита жовли меҳнатга ўтиши, меҳнат жараёнига қўшилишининг аниқ шаклларига меҳнат хатти-ҳаракати, яъни фаолияти дейилади. Унинг функционал таркиби мақсадни белгилаш, фаолият воситаси ва усулларини, бажариш интенсивлигини ва сифатини танлаш, натижасини баҳолашни ўз ичига олади. Шахснинг меҳнат фаолияти

режалаштирилган, онгли, ҳодисавий, фавқуллода, эркин ёки мажбурий, ўзгармас, ўзгарувчи, мослашувчан, яратувчилик ёки бузғунчилик, ижрочилик, фаол шаклларда юз беради. Шу боисдан, кишиларнинг меҳнат фаолияти ижроий ёки фаол шу жумладан, ишлаб чиқариш ва ижодий фаоллик тавсифларига эга бўлади;

• инсон омили ижтимоий-иқтисодий ривожланишга ва ишлаб чиқариш самарадорлигига алоҳида ижтимоий-иқтисодий омил ҳамда биргаликда ишловчиларнинг меҳнат, шу жумладан, ижодий фаоллиги тадбиркорлик шаклларида намоён бўладиган компонентлари орқали таъсир этади. Бу компонентлар ишловчиларнинг ишчи кучи ва тадбиркорлик қобилиятини ташкил этади. Ўтиш иқтисодийети шароитида ишловчиларнинг меҳнат фаоллиги ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг миллий иқтисодийетни ривожлантиришдаги ўрни ва аҳамияти ортиб бормоқда.

Юқорида баён қилинган фикр-мулоҳазалардан келиб чиқиб, бозор муносабатларига ўтиш шароитида ишлаб чиқаришнинг инсон омилини фаоллаштириш учун қуйидаги **таклифлар** ишлаб чиқилди:

1. Инсон омилини фаоллаштиришнинг асосини яратиш учун иқтисодийетни давлат тасарруфидан чиқаришнинг жаҳон тажрибасида қўлланилган усулларини, яъни бозорларни эркинлаштириш; акциядорлик давлат-хусусий корхоналари ташкил этилишини ва улар фаолияти соҳаларини кенгайтиришни рағбатлантириш; давлат корхоналарига ҳам, хусусий бизнес соҳасида мавжуд бўлган бошқариш ва инвестицияларни баҳолаш тамойилларини жорий этиш; мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни узвий боғлиқликда амалга ошириш.

2. Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришни янада чуқурлаштириш учун қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир: стратегик аҳамиятга эга бўлмаган ликвидли давлат корхоналарининг танлов асосидаги очик савдосини ташкил этиш ҳамда бунда фуқаролар, кичик ва йирик бизнес субъектлари, хорижий инвесторлар учун тенг шароитлар яратиш; инвесторларга инвестицион мажбуриятлар олиш шarti билан имтиёзли баҳода ёки бепул берилган корхоналар фаолиятининг мониторингини олиб бориш; агар улар ўз мажбуриятларини бажармасалар ёки унинг муддатини чўзиб юборсалар, инвесторни иқтисодий жиҳатдан жазолаш ҳатто улардан мулкни олиб қўйиб, бошқаларга бериш механизми ишлаб чиқилиши керак; акциядорлик жамиятларида оқилона дивиденд сиёсатини юритишга ўтиш; замонавий корпоратив бошқариш тизими ва тамойилларини жорий этиш лозим бўлади.

3. Инсон омили фаоллигининг, шу жумладан, тадбиркорлик қобилиятининг намоён бўлиш шакли бўлган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлади: кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг худудий дастурларини ишлаб

чиқиш ва амалга ошириш; «маҳалла плюс завод» тадбиркорликни ривожлантириш бўйича ҳамкорлик зоналарини ташкил этиш ва кенгайтириш; йирик савдо, саноат, қишлоқ хўжалиги корхоналари билан кичик бизнес субъектларининг ўзаро ҳамкорлик алоқаларини, уларнинг франчайзинг тизимини шакллантириш; тадбиркорларнинг турли нодавлат уюшмалари билан биргаликда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатига олишдан ишлаб чиқариш фаолиятларини юритишгача бўлган расмийлаштириш жараёнларини тартибга соладиган ягона тизимни вужудга келтириш лозим.

4. Тадбиркорлик субъектларини молиявий ва моддий-техника ресурслари билан таъминлашни яхшилаш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим: ўз маблағларидан қонунда ман қилинмаган турдаги тўловлар учун эркин фойдаланишга рухсат бериш; микрокредитлар устувор равишда ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларга ўз тадбиркорлик фаолиятларини бошлашлари учун берилиши керак; товар-хомашё ва агросаноат биржалари, улгуржи савдо ташкилотлари кўрсатадиган савдо-воситачилик хизматларини табақалаштириш ва диверсификациялаш; улар қошида сотишдан олдинги ва кейинги сервис хизматлари кўрсатиш пунктлари, фирмаларини ташкил этиш; ҳудудий улгуржи ва майда улгуржи бозорлар, ярмаркалар тизимини кенгайтириш; ички ва халқаро маркетинг хизматларини ташкил этиш керак.

5. Ишлаб чиқариш, капитал концентрациялашуви ва марказлашуви тенденцияларига, яъни кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига ихтиёрий равишда хўжалик бирлашмалари, кооперативларга, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш агросаноат фирмасига ёки бирлашмаларига бирикишини таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий муҳит яратиш лозим.

6. Меҳнатга лаёқатли аҳолини жамият ривожланишининг ижтимоий-иқтисодий мақсадларига асосланган ҳамда инсоний кадриятларга йўналтирилган самарали иш билан бандлиги моделини шакллантириш; бу бандлик модели асосида ишловчиларнинг ҳаракатчанлигини ҳамда билим, касб-малакасини ошириш орқали юқори даромадли ижтимоий страт (табақа)га ўтиши учун ижтимоий шароитни вужудга келтириш; ишчи кучи бозорида фаол сиёсат юритиш учун ривожланган мамлакатларда қўлланиладиган бандлик ва кадрларни қайта тайёрлаш сиёсатини қўллаш; ишчи кучи билан иш ўринлари ўртасидаги мувофиқликни шакллантириш лозим.

7. Давлат томонидан ишчи кучи бозорига таъсир этишининг қуйидаги чора-тадбирлари қўлланиши лозим бўлади: а) ишловчиларнинг географик мобиллигини, миграциясини қўллаб-қувватлаш. Бунинг учун, устувор равишда ривожлантирилаётган ва ўзлаштирилаётган ҳудудларга кўчишни рағбатлантириш тизимини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; б) корхоналарда ва меҳнат

биржалари қошида ишчи кучи бозори талабларига мувофиқ кадрларни қайта тайёрлашни рағбатлантириш; в) ёшларни, айниқса, ногиронларни ҳамда ва жазо муддатини ўтаб кайтган фуқароларни ижтимоий муҳофаза қилинган ишларга жалб этиш, уларни касбий реабилитациядан ўтишларига имконият яратиш; г) ёшлар ва ишсизлик нафақасини олиш муддати тугаётган фуқароларга тегишли тайёргарликдан ўтгач, хусусий бизнес билан шуғулланишлари учун микрокредитлар ажратиш зарур.

8. Иш билан бандликка кўмаклашиш мақсадида маълум давр мобайнида янги иш жойларини яратган корхоналар учун бандлик фондига маблағ ажратишда имтиёзлар бериш; мардикорлик ҳамда уй ишларидаги хизматчи аёл, ишчи кучини хорижга экспорт қилиш, аҳолининг ички ва ташқи миграция жараёнларини тартибга солиш тўғрисида қонунлар, ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш вақти етди.

9. Иш билан оқилона ва самарали бандликни вужудга келтириш мақсадида иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш лозим. Бунинг учун, мукамал технологик жараённи ўз ичига оладиган маҳаллий ва қишлоқ хўжалиги хомашёсини сифатли қайта ишлайдиган, тайёр ва оралиқ маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган тармоқ ва корхоналарни рағбатлантириш, қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш, махсус дастурлар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; республикада ишлаб чиқарувчи кучларни жойлаштириш ва иқтисодиёт таркибий тузилишини тубдан ўзгартиришнинг бош дастурини ишлаб чиқиш; ҳар бир вилоятни, ҳудудни кенг қамровли ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; ресурс ва харажатларни тежайдиган, кўп меҳнат, ишчи кучи талаб қиладиган, илм талаб, замонавий тармоқларни ривожлантиришга устуворлик бериш; жадаллашган амортизация сиёсатини, селектив, индикатив ўрта ва узоқ муддатли режалаштириш, прогнозлаштиришни қўллаш лозим бўлади.

10. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида белгиланган миқдорда академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари қуриш, умумтаълим мактабларини реконструкция қилиш, уларни молиялаштиришнинг ўрта ва узоқ муддатли дастурларини ишлаб чиқиш; бунинг учун, хорижий инвестицияларни, ҳомийлик ва нодавлат фондларини, аҳоли, корхоналар, маҳаллий бюджет ва бюджетдан ташқари фондларни жалб қилиш; молиявий маблағ ва ўқув жиҳозларидан унумли фойдаланиш мақсадида шаҳар, туманлар марказларида, аҳоли зич жойлашган катта қишлоқ ва посёлкаларда бир неча йўналишда кадрлар тайёрлаш бўйича таянч касб-ҳунар коллежларини ташкил этиш; уларнинг лаборатория ва устахоналаридан умумтаълим мактабларининг ўқувчилари учун амалий машгулотлар ўтказишга, оммабоп ишчи касб-корларни ўрганишларига имкон яратиш; академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида ўқитиш сифатини ошириш, амалиёт билан боғлаш

учун уларни олий ўқув юртлари, илмий - тадқиқот институтлари, марказлар ва йирик корхоналар билан ўзаро ҳамкорлик қилишини таъминлаш; мазкур ўқув муассасаларини уларнинг базасида ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Иқтисодий таркибий ўзгаришларининг стратегик мақсадлари ва устувор йўналишларига, ишчи кучи бозори талабларига мувофиқ табиий фанлар, муҳандис, техник касб-корлари бўйича кадрлар тайёрлашга устуворлик бериш; магистратурага талабалар қабул қилишни кескин кўпайтириш ва ўқитиш сифатини ошириш; таълим хизматлари бозорида рақобат муҳитини яратиш ва уларнинг сифатини ошириш мақсадида нодавлат умумтаълим мактаблари, оммабоп ишчи касб-корлари тайёрловчи ўрта махсус таълим ўқув юртлари, ўқув курслари, бизнес мактабларини, хатто олий ўқув юртларини ташкил этиш учун тегишли ҳуқуқий, иқтисодий шароит яратиш зарур.

11. Ишлаб чиқаришда инсон омилини фаоллаштириш учун аҳоли даромадларининг меҳнат асосини шакллантириш, иш ҳақининг рағбатлантирувчилик ролини ошириш ҳамда ишловчиларни ижтимоий ҳимоясини кучайтириш учун қуйидагиларни амалга ошириш керак: кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, давлат мулкани хусусийлаштириш, уларни акциядорлик жамиятларига айлантириш ва қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш, давлат активларини сотиш орқали аҳолининг бозорга хос даромадларини олиш имкониятларини кенгайтириш; иқтисодий ўсиш суръатларининг юқорилашиб бориши билан боғлиқ равишда тақсимот муносабатлари тизимида энг кам истеъмол бюджетини киритиш, дастлаб, истеъмол саватига кишилар истеъмолининг физиологик минимумини таъминлайдиган товар ва хизматларни киритиш асосида энг кам истеъмол бюджети шакллантирилади. Барқарор ижтимоий-иқтисодий ўсишга эришган сари истеъмол саватига киритиладиган товарлар миқдори ўсиб боради. Унга мувофиқ равишда энг кам иш ҳақи миқдорини ҳам, босқичма-босқич ўстириб бориш тақозо этилади.

Ягона тариф сеткасини қайта кўриб чиқиш ва тақомиллаштириш; унинг таянч иш ҳақи миқдорини босқичма-босқич энг кам истеъмол бюджетига асосан, белгиланган энг кам иш ҳақи даражаси билан белгилашга ўтиш; тариф разрядларини фарқловчи тариф коэффициентларини ошириш лозим. Бунинг оқибатида ишчилар ўз касб-малака даражаларини оширишга қизиқадиган бўладилар.

12. Корхоналарда ишлаб чиқаришни ва меҳнат жараёнларини инсонийлаштириш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлади: иш жойларини, ишчи ўринларини аттестациядан ўтказиш, паспортизациялаштириш ҳамда оқилонлаштириш орқали инсон ҳаётига, саломатлигига хавф солувчи, экологик, эргономик, санитария-гигиена талабларига жавоб бермайдиган оғир, қўл ва

малакасиз меҳнатга асосланган иш ўринларини қискартириш; корхоналарда ишлаб чиқаришни модернизациялаштириш, қайта техник жиҳозлаш, механизациялаштириш ва автоматлаштириш ҳамда улардаги меҳнат шaroитларини яхшилашнинг умумдавлат, тармоқ ҳамда корхоналар миқёсларидаги дастурларни ишлаб чиқиш; уларни амалга ошираётган корхоналарга солиқ, кредит имтиёзларини кучайтириш ҳамда жадаллашган амортизация сиёсатини қўллаш; ишлаб чиқаришда қўлланилаётган технология ва техника, ишлаб чиқариш воситаларининг ривожланиш даражалари билан ишчи ва хизматчилар билим, касб-малака даражаларининг мувофиқлигини таъминлашга эътиборни кучайтириш; ишлаб чиқаришни бошқаришда инсоний муносабатларни ривожлантириш; корxonанинг иқтисодий-ижтимоий паспортини тузиш; корхона эгалари билан ишчи-ҳодимлар ва касба уюшмалари ўртасида тузиладиган жамоавий меҳнат шартномалари аҳамиятини ошириш ҳамда уларда ҳодимлар манфаатларини ҳимоя қилишни кучайтириш мақсадга мувофиқдир.

13. Яқин келажакда аҳолини рўйхатга олишни амалга ошириш орқали унинг ижтимоий-демографик, касб-малака, билим ва саводхонлиқ даражалари бўйича, иқтисодий секторлари, соҳа ва тармоқларидаги иш билан бандлик таркибини, ички ва ташқи миграция жараёнларини аниқлаш ҳамда улардаги ўзгаришларнинг истиқболдаги тенденцияларини белгилаш мақсадга мувофиқдир. Бу эса, давлатга фаол демографик, иш билан бандлик, даромад, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича олиб бораётган ижтимоий сиёсатини янада такомиллаштириш имконини беради.

4. ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР

I. Монографиялар, рисодалар ва илмий журналларда чоп этилган мақолалар

1. Абулкасимов Х.П. Личный фактор в перестройке экономики. – Т., Узбекистан, 1990. – 110 с.
2. Абулкасимов Х.П. Теоретические аспекты социальной политики Республики Узбекистан в современных условиях. – Т.: Фан, 1994. – 24 с.
3. Абулкасимов Х.П. Проблемы государственного регулирования экономики в современных условиях. – Т.: ТГТУ, 1994. – 68 с.
4. Абулкасимов Х.П. Личный фактор общественного производства в условиях перехода к рыночной экономике. Т.: ТГТУ, 1996. – 171 с.
5. Эркаев Б.А., Каримова Г.И., Абулкасимов Х.П. Взор иқтисодийётини давлат томонидан тартибга солиш воситалари. – Т.: Шарқ, 1996. – 64 с.
6. Абулкасимов Х.П. Хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг иқтисодий муаммолари. Т.: ТДТУ, 1998. – 80 б.
7. Абулкасимов Х.П. Проблемы формирования, и активизации личного фактора общественного производства в условиях переходной экономики. – Т.: Университет, 1999. – 153 с.

8. Ўзбекистон тараққистининг ижтимоий-иқтисодий муаммолари ва уларни ҳал қилиш йўллари./ Абулқосимов Ҳ.П., Набиев Э.Ф., Раҳимова Д.Н., Юлдашев Д. -Т.: Университет, 1999. – 72 б.
9. Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш ва иқтисодиётни эркинлаштириш йўллари. Абулқосимов Ҳ.П., Ваҳобов А.В., Раҳимова Д.Н., Норбоев Б.- Т.: ТошДУ, 2001. – 112 б.
10. Абулқосимов Ҳ.П. Акционерлик жамиятлари ва уларнинг хўжалик фаолияти асослари. –Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2001. – 114 б.
11. Абулқосимов Ҳ.П., Ҳасанов Р.Р., Фармонов И. Ўзбекистонда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш. –Т.: ТДТУ, 2003. – 68 б.
12. Абулқосимов Ҳ.П., Холмуратова Г.П., Жуманиязова М.Ю. Ўзбекистонда хотин-қизларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволини яхшилаш масалалари. –Т.: ТМИ, 2004. – 96 б.
13. Раҳимова Д.Н., Абулқосимов Ҳ.П., Абдурахмонов О.Қ. Бошқарув тизими ва раҳбар. – Т.: ТДТУ, 2004. – 138 б.
14. Абулқосимов Ҳ.П., Ёқубова С.Ю., Полвонов Ҳ.Р., Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида қорхона фаолияти самарадорлигини ошириш йўллари. – Т.: ТДПУ, 2004. – 70 б.
15. Абулқосимов Ҳ.П. Шаклланаётган бозор иқтисодиётида инсон омилли ва уни фаоллаштириш йўллари. Т.: ТМИ, 2005. – 225 б.
16. Абулқосимов Ҳ.П. Муносабат ёки иш шароитини яхшилаш меҳнатқашларнинг социал-иқтисодий талабидир. // Ж. Ҳаёт ва иқтисод. 1992. – 2-сон. – Б.58-59.
17. Абулқосимов Ҳ.П. Эртанги кунга замин (ёки хусусийлаштириш муаммолари хусусида). // Ж.Ҳаёт ва иқтисод. 1992. – 10-сон. – Б. 18-19.
18. Абулқосимов Ҳ.П. Мақсад ва имкониятлар. // Ж. Мулоқот, 1993. – 2-сон. – Б. 15-17.
19. Абулқосимов Ҳ.П. Переход к рыночным механизмам.// Ж. Экономика и статистика. 1993. – №8. – С. 38-39.
20. Абулқосимов Ҳ.П., Содиқов У.О. Муаммонинг ечими қайда? // Ж. Иқтисод ва ҳисобот. 1994. – 1-2-сон. – Б. 46-47.
21. Абулқосимов Ҳ.П. Ишсизликнинг моҳияти ва шакллари // Ж. Иқтисод ва ҳисобот. 1994. – 7-8-сон. – Б. 38-39.
22. Абулқосимов Ҳ.П. Актуальные проблемы разгосударствления экономики. // Ж. Экономика и статистика. 1995. – №1-2. С. 8-10.
23. Абулқосимов Ҳ.П. Ортиқча одам бўлмаслик учун. // Ж. Мулоқот. 1995. – 7-8-сон. – Б. 28-30.
24. Абулқосимов Ҳ.П., Мўминов Н.Г. Таркибий ўзгаришлар омилли. // Ж. Иқтисод ва ҳисобот. 1997. – 2-сон. – Б. 24-25.
25. Абулқосимов Ҳ.П., Қулматов О. Тадбиркорлик сермашақат фаолият. // Ж. Иқтисод ва ҳисобот. 1994. – 9-сон. – Б. 12-14.
26. Абулқосимов Ҳ.П. Разгосударствление экономики и формирования нового отношения к труду в Республике

Узбекистан // Ж. Транзитная экономика (Алматы, РК), 1998. - №3. - С. 40-43.

27. Абулқосимов Ҳ.П. Уровень и структурные сдвиги занятости населения Республики Узбекистан. // Ж. Транзитная экономика (Алматы, РК), 1998. - №4. - С. 39-44.

28. Абулқосимов Ҳ.П., Кулматов О. Особенности социальной политики в Республике Узбекистан и пути её реализации на новом этапе реформирования экономики. // Ж. Известия Академии занятости труда. Ижевск, 2000. - №3-4. - С. 34-38.

29. Абулқосимов Ҳ.П., Эркаев Б.А. Узбекистан: проблемы углубления рыночных реформ. // Ж. Экономика и технология. Вып. 13. Москва, 2000. - С.34-38.

30. Абулқосимов Ҳ.П., Абдуллаева Р. Хунармандчилик ривожига тадбиркорлик. // Ж. Жамият ва бошқарув, 2000. - 3-сон. - Б. 71-73.

31. Абулқосимов Ҳ.П. Аҳолининг иш билан бандлигини ошириш йўллари. // Ж. Жамият ва бошқарув, 2001. - 1-сон. - Б. 27-30.

32. Абулқосимов Ҳ.П. Иқтисодий фаоллик ўстиришнинг муҳим шартлари. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси, 2001. - 6-сон. - Б. 51-52.

33. Абулқосимов Ҳ.П. Ёрдам наф келтирсин // Ж. Жамият ва бошқарув, 2001. - 3-сон. - Б. 52-57.

34. Абулқосимов Ҳ.П., Худайбердиев З. Бир марталик иш билан таъминлаш марказлари фаолияти. // Ж. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2002. - 1,2-сон - Б. 43-44.

35. Абулқосимов Ҳ.П. Давлатнинг иқтисодий вазифалари. // Ж. Жамият ва бошқарув. 2002. - 2-сон. - Б. 35-37.

36. Абулқосимов Ҳ.П., Ғаниев М., Исомиддинов Ф. Мулк, меҳнат, манфаат ва масъулият. // Ж. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2003.- 8-сон. - Б. 31-32.

37. Абулқосимов Ҳ.П. Динамика занятости населения Республики Узбекистан. // Ж. Взор, пул ва кредит. 2003. - 4-сон. - С. 62-64.

38. Абулқосимов Ҳ.П., Раҳимова Д.Н. Раҳбар - инсон ва бошқарувчи. // Ж. Жамият ва бошқарув. 2003. - 4-сон. - Б. 27-29.

39. Абулқосимов Ҳ.П. Мустақиллик шароитида барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўллари. // Ж. Иқтисодиёт ва таълим. 2003. - 4-сон. - Б. 25-30.

40. Абулқосимов Ҳ.П. Ижтимоий ҳимоя. // Ж. Жамият ва бошқарув. 2004. - 3-сон. - Б. 26-27.

II. Илмий тўпламларда чоп этилган мақолалар ва анжуманларда қилинган маъруза тезислари

41. Абулқосимов Ҳ.П., Рустамов Ш. Давлат корхоналарини хусусийлаштириш тадбиркорликни қувватлашнинг муҳим босқичидир. // Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар тажриба, муаммолар ва келажак. Илмий ишлар тўплами. Китоб 1. Т.: ТДТУ, 1994.- Б. 17-18.

42. Абулқасимов Х.П. Проблемы создания заработной основы формирования доходов населения в условиях перехода к рын. экономике. // Развитие и становление проблем языка, культуры философии и науки: традиции и современность. Сб. науч. тр. Т.: ТДТУ, 1995. – С 21-23.

43. Абулқасимов Х.П. Стадии формирования и функционирования личного фактора общественного производства. // В сб. н. тр. «Научные проблемы соц.-экон., исторического и философского и культурного развития Республики Узбекистан. - Т.: ТДТУ, 1996. – С. 9-10.

44. Абулқасимов Х.П. Сочетания противоречий форм индивидуального и коллективного труда – основа реализации потенциала человека // Хўжалик юритишнинг янги шароитларида ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш муаммолари (мақолалар тўплами). Т.: ТДТУ, 1996. – Б. 45-49.

45. Абулқасимов Х.П. Некоторые пути совершенствования подготовки и переподготовки рабочих кадров непосредственно на производстве. // В сб. науч. тр. «Исследование научно-технических достижений высшей школы». Т.: ТДТУ, 1996. – С. 24-26.

46. Абулқасимов Х.П. Ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш. // Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар соҳаларининг муҳим масалалари. ОУЮ илмий ишлар тўплами. Вып. 2. Т., ТДТУ, 1999. – Б. 62-66.

47. Абулқасимов Х.П. Иқтисодийнинг таркибий тузилишини ўзгартириш зарурати ва мақсадлари. // Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. -Т.: Узбекистон, 2000. – Б. 307-310.

48. Абулқасимов Х.П. Илм талаб тармоқларни устуя даражада ривожлантириш. // Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. -Т.: Узбекистон, 2000. – Б. 312-315.

49. Абулқасимов Х.П., Набиев Э.Ф. Ноишлаб чиқариш соҳасидаги таркибий сиёсат. // Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. -Т.: Узбекистон, 2000. – Б. 322-324.

50. Абулқасимов Х.П. Ижтимоий ишлаб чиқариш. // Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. - Т., Ўз. Миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2002. – 4-жилд. – Б. 82.

51. Абулқасимов Х.П. Ишлаб чиқариш усули. // Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. - Т., Ўз. Миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2002. – 4-жилд. – Б. 312.

52. Абулқасимов Х.П. Иқтисодий эркинлаштиришнинг долзарб омиллари. // Аграр соҳада ислохотларни янада чуқурлаш-тириш муаммолари ва ечимлари. Т.: Мехнат. 2002. – Б. 92-98.

53. Абулқасимов Х.П. Бозор ислохотларини янада чуқурлаш-тириш ва эркин иқтисодий тамойилларини жорий этиш, макро-иқтисодий барқарорликни таъминлаш муаммолари ва уларнинг ечимлари. // Аграр соҳада ислохотларни янада кенгайтириш ва чуқурлаштириш муаммолари ва ечимлари. Т.: Мехнат, 2003. – Б. 95-99.

54. Абулқосимов Х.П. Инсонлараро меҳр-мурувват муносабатлари ва ижтимоий ҳимоя. // Христиан-Ислом мулоқоти. Германия-Ўзбекистон. Халқаро семинар материаллари. Оснабрюк Университети, ДЖҚА. Т.: Академия, 2003. – Б. 91-95.

55. Абулқосимов Х.П. Иқтисодийда барқарорлик: натижалар, қиёсий таҳлиллар, вазифалар. // Қишлоқда ижтимоий ва иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш асослари.- Т.: Ижод дунёси нашриёт уйи, 2004.– Б. 146-149.

56. Абулқосимов Х.П. Пути совершенствования системы материального и морального стимулирования повышения эффективности производства в условиях перехода к рыночной экономике // Материалы: Регионал. проблемы повышения эффективности общ. пр-ва в новых условиях хозяйствования. Ч 1. Т.: Узбекистан, 1991. – С.24-25.

57. Абулқосимов Х.П. Проблемы социальной защиты населения Республики Узбекистан. // Ўз.Рес. ва бозор иқтисодиёти муаммолари бўйича илмий анжуман. Маърузалари тўплами. Т.:ТДТУ, 1994. – Б. 38-39.

58. Абулқосимов Х.П. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида ишсизликни қисқартириш муаммоси. // Ўша ерда. – Б. 125-126.

59. Абулқосимов Х.П. Осуществление глубоких структурных преобразований – важное условие увеличения занятости населения. // Ўзбекистон демократик жамият қуриш йўлида» илмий-назарий анжуман маърузаларини қисқача матн. Т.: ТДТУ, 1996. – С. 69-73.

60. Абулқосимов Х.П. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш истиқболлари. // Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида иқтисодиёт ва маънавиятнинг ўзаро алоқадорлиги. // Республика илмий-амалий конференция материаллари. Фарғона, ФДУ, 1999. – Б. 31-33.

61. Абулқосимов Х.П. Особенности соединения работника со средствами производства разнообразных форм собственности. // Тезисы докладов международной науч. практ. конф. Устойчивое развитие экономики на рубеже XXI века.-М.: РЭА им В.Г.Плеханова. 2000. – С.6-8.

62. Абулқосимов Х.П. Стадии формирования личностно-человеческого фактора экономического развития. // Четырнадцатые международные Плехановские чтения: Тезисы докладов, 28-29 апреля 2001 г. - М.: Изд-во РЭА., 2001. – С. 46-48.

63. Абулқосимов Х.П., Маматов А. Пути повышения доходов населения Узбекистана на новом этапе реформирования экономики. // Четырнадцатые международные Плехановские чтения: Тезисы докладов, 28-29 апреля 2001г. – М.: Изд-во РЭА, 2001. – С.84-86.

64. Абулқосимов Х.П. Некоторые аспекты социальной защиты населения в Узбекистане. // Пятнадцатые Международные Плехановские чтения: Тезисы докладов (26 апреля 2002 г.) – М.: Изд-во Рос. Экон. Акад., 2002. – Б. 358-360.

65. Абулкасимов Х.П. Формирование новых социально-трудовых отношений в условиях перехода к рыночной экономике. // Шестнадцатые Международные Плехановские чтения: Тезисы докладов. М.: Изд. Рос. Экон. акад. 2003. – Б. 400-402.

66. Абулкасимов Х.П. Некоторые тенденции занятости населения Республики Узбекистан. // Семнадцатые Международные Плехановские чтения: Тезисы докладов профессорско-преподавательского состава и специалистов-практиков (21 апреля 2004 г.). Выездная сессия в г.Ташкенте. -М.: Изд Рос Экон Акад, 2004. – Б. 254-255.

67. Абулкасимов Х.П. Даромадларнинг ишлаб топилганлик асосини яратиш ва уларнинг рағбатлантирувчилик ролини ошириш. /«Маънавият, илму-фан ва иқтисодий билим ёшлар тарбиясига хизмат қилсин» мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. 2004 йил 25 ноябр. Т., 2004 – Б. 103-105.

Тадқиқотчи:

**Иқтисод фанлари доктори илмий даражасига талабгор
Абулқосимов Ҳасан Пирназаровичнинг 08.00.01-«Иқтисодий назария»
иқтисослиги бўйича «Шаклланаётган бозор иқтисодиётида инсон
омили ва уни фаоллаштириш йўллари» мавзусидаги
диссертациясининг**

РЕЗЮМЕСИ

Таянч (энг муҳим) сўзлар: меҳнат, ишчи кучи, тадбиркорлик қобилияти, инсон омили, бизнес, тадбиркорлик, иш билан бандлик, ишсизлик, даромад, иш ҳақи.

Тадқиқот объектлари: меҳнат ресурслари, иқтисодий фаол ва иш билан банд аҳоли, меҳнат муносабатлари.

Ишнинг мақсади: ишлаб чиқаришда инсон омилнинг шаклланиши, амал қилиши ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашдаги ўрнини илмий-назарий жиҳатдан тадқиқ этиш ва уни фаоллаштиришга қаратилган амалий таклифларни ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот усули: илмий абстракция, мантиқийлик, тизимли, функционал-таркибий, қиёсий таҳлил.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: умумижтимоий категория бўлган инсон омилнинг иқтисодий мазмуни аниқланган ва ижтимоий-иқтисодий шакллари, компонентлари таснифланиши ишлаб чиқилган, инсон омилнинг шаклланиши, ривожланиши, амал қилиши босқичлари, ишлаб чиқариш воситалари билан уйғунлашуви усуллари асосланган, унинг ишлаб чиқариш самарадорлиги ва меҳнат унумдорлигига таъсири таҳлил қилинган; республикада аҳолининг иш билан инсоний қадриятларга йўналтирилган самарали бандлиги моделини шакллантириш асосланган; кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш ва аҳоли даромадларининг инсон омилни рағбатлантирувчилик ролини ошириш йўллари таҳлил этилиб, амалий таклифлар ишлаб чиқилган;

Амалий аҳамияти: ишлаб чиқаришда инсон омилни фаоллаштириш, аҳолининг иш билан оқилона, самарали бандлигини таъминлаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш тизимини ҳамда давлатнинг даромадлар сиёсатини такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқишда, «Иқтисодий назария», «Макроиқтисодиёт», «Микроиқтисодиёт» курсларини ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: Тадқиқот материаллари ва натижаларидан ЎзР Иқтисодиёт, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирликларида, Ўздавлатмулк қўмитаси ва Ўзбекистон қаттиқ қоришмали ва ўтга чидамли металлургия комбинатида, «Меҳр-мурувват йили» Давлат дастурини ва Иқтисодиёт назариясини ўқитиш концепциясини ишлаб чиқишда, ўқув жараёнларида, дистант таълим ва мультимедия курсларини яратишда фойдаланилган.

Қўлланиш соҳаси: давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсати «Иқтисодиёт назарияси», «Макроиқтисодиёт», «Микроиқтисодиёт».

РЕЗЮМЕ

диссертации Х.П.Абулкасимова на тему «Человеческий фактор в формирующиеся рыночной экономике и пути его активизации» на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.01-«Экономическая теория»

Ключевые слова: труд, рабочая сила, предпринимательская способность, человеческий фактор, бизнес, предпринимательство, занятость трудом, безработица, доход, заработная плата.

Объекты исследования: трудовые ресурсы, экономически активное и занятое население, трудовые отношения.

Цель работы: научно-теоретическое исследование формирования, функционирование и роли человеческого фактора производства в обеспечении социально-экономического развития и разработка практических предложении по его активизации.

Метод исследования: научная абстракция, логический, системный, функционально-структурный и сравнительный анализ.

Полученные результаты и их новизна: определена экономическое содержание человеческого фактора; разработана классификация его компонентов и социально-экономических форм; обоснованы этапы его формирования, развития и функционирования, а также способы соединения и соответствия со средними производств; анализирован его влияние на повышение эффективности производства и производительности труда; обоснованы формирование модели эффективной занятости с гуманистической направленностью; анализированы и разработаны практические рекомендации по развитию малого бизнеса и частного предпринимательства, совершенствованию подготовки кадров и повышению их квалификации, пути повышения стимулирующей роли доходов населения.

Практическая значимость: результаты исследования могут быть использованы при разработке мероприятия по активизации человеческого фактора в производстве, в обеспечении рациональной и эффективной занятости, в развитии малого бизнеса и частного предпринимательства, в совершенствовании системы подготовки кадров и повышении их квалификации, а также политики доходов государства и в преподавании курсов Экономической теории, Макроэкономики и Микроэкономики.

Степень внедрения и экономическая эффективность: материалы и результаты работы использованы в Министерствах Экономики, Труда и социальной защиты населения, Госкомимуществе РУз, в УзКТЖМ, в разработке Государственной программы «Год доброты и милосердия» и концепции преподавания «Экономической теории», в учебном процессе, а также в создании мультимедийного и дистанционного учебных курсов.

Область применения: социально-экономическая политика государства, Экономическая теория, микро и макроэкономика.

RESUME

Theses of Kh.P.Abulkasimov on the scientific degree competition of the doctor of sciences (philosophy) in Economic Theory specialty 08 00 01

Subject: “Human factor in the period of formation of Market Economy and the ways of its activation”

Key words: labour, labour forces, abilities in business, human factor, business, entrepreneurship, employment, unemployment, income, salary

Subjects of inquiry: labour resources, economically active and occupied population, labour relations.

Aim of the inquiry: scientific theoretic research of formation, function and role of human factor construction in provision of social economic development and the development of priority social economic directions and the practical proposals of its activation.

Method of enquiry: scientific abstract, logical, systematic, functional structural and comparative analysis.

The results achieved and their novelty: the human factor economic content has been defined; the classifications of its components and social economic forms have been created; the stages of its formation, development and function, as well as the ways of its linkage and correspondence to the means of production have been motivated; its influence to the raise of production effectiveness and labour capacity have been analysed; the formation of humanistic oriented model of effective employment has been motivated; practical recommendations on the development of small business and private entrepreneurship, personnel development, the ways of raising of population income stimulus have been analyzed and developed.

Practical value: the results of research can be used in the process of development of recommendations on activation of human factor in production, in provision of rational and effective employment, in the development of small business and private entrepreneurship, in the improvement of the system of personnel development and refreshment, as well as in the policy of state income and teaching Economic Theory, Microeconomics and Macroeconomics.

Degree of embed and economic effectivity: the materials and the results of the research have been used in The Ministry of Economics, Labour and Social protection of population, state property committee (“Goscomimushesvo”) in “UzKTGM”, in creation of State program on “The year of mercy and kindness” and the concept of teaching of Economic Theory, in teaching process, as well as in creation of multimedia and distance education courses.

Sphere of usage: social economic policy of the state, Economic theory, Microeconomics and Macroeconomics.

Босишга рухсат этилди 2005 йил 21 апрель. Бичими 30x42.
Нашр ҳисоб табағи 2,2 б.т. Адади 100. Буюртма № 19

Тошкент Молия институти босмахонасида «RISO» нусха
қўпайтириш қурилмасида чоп этилди.

700084, Тошкент шаҳри, Х.Асомов кўчаси, 7-уй.

